

Ε Ζ Α Γ Ν Θ

Π Κ Τ ε χ Α

Λ Ο Γ Ο Υ

ΤΕΥΧΟΣ 7

ΜΑΡΤΙΟΣ
2023

Χ Α Ρ Ι Ν

Ξ Α Ο δ Σ Φ

Κ μ Η Ω Ξ Ε

Περιοδική έκδοση υπαλλήλων του Τμήματος Ελληνικής Γλώσσας
της Γενικής Διεύθυνσης Μετάφρασης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Της (αρχι)συνταξίας	1
He is strong – She is beautiful: έμφυλες προκαταλήψεις στην αυτόματη μετάφραση.....	2
της Θεώνης Χαβέλα	
Η γλώσσα ως πεδίο άσκησης εξουσίας;	7
του Πέτρου Παπακαλού	
Τα όρια της μετάφρασης	9
του Μιλτιάδη Αργυρόπουλου	
Μια νέα πραγματικότητα και οι νέες λέξεις της, Μέρος II.....	16
του Τάσσου Αγγελίδη	
Μεταφραστική πρακτική και διεπιστημονικές οπτικές: Θερινό πρόγραμμα μετάφρασης	20
Της Μαρίας Σιδηροπούλου	
Μικρά ορολογικά	23
του Δημήτρη Χαρβάτη	
This is...	25
του Τάσσου Αγγελίδη	
Θέματα ορολογίας	26
της Ομάδας Ορολογίας του Τμήματος Ελληνικής Γλώσσας	

Στο τεύχος αυτό
συνεργάστηκαν
(αλφαβητικά):

Άρθρογραφία:

Τάσος Αγγελίδης

Μεταφραστής

Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Μιλτιάδης Αργυρόπουλος

Μεταφραστής

Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Ομάδα Ορολογίας

του Τμήματος Ελληνικής

Γλώσσας

Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Πέτρος Παπακαλός

Γλωσσομαθής νομικός

Δικαστήριο της ΕΕ

Μαρία Σιδηροπούλου

Καθηγήτρια Μεταφραστικών

Σπουδών, ΤΑΓΦ, ΕΚΠΑ

Θεώνη Χαβέλα

Μεταφράστρια

Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Δημήτρης Χαρβάτης

Μεταφραστής

Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Επιμέλεια:

Σπύρος Γοργόρης

Βοηθός

Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Οι απόψεις που διατυπώνονται στα άρθρα του «ΛΟΓΟΥ ΧΑΡΙΝ» απηχούν αποκλειστικά προσωπικές γνώμες των συγγραφέων τους και δεν δεσμεύουν κατ' ουδένα τρόπο την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τη Γενική Διεύθυνση Μετάφρασης, το Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας ή τη συντακτική επιτροπή του περιοδικού.

Η συντακτική επιτροπή του περιοδικού σέβεται τις επιλογές των συντακτών σε συμβατικά ζητήματα ορθογραφίας και στίξης.

Διεύθυνση επικοινωνίας: DGT-EL-2-SECRETARIAT@ec.europa.eu

Της (αρχι)συνταξίας

Τα πρώτα συστήματα επεξεργασίας φυσικής γλώσσας, καθώς και τα πρώτα βήματα της αυτόματης μετάφρασης, δεν είναι τόσο πρόσφατα όσο νομίζουμε. Ήδη από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου άρχισε να διαφαίνεται η ανάγκη δημιουργίας μοντέλων επεξεργασίας της γλώσσας και προγραμμάτων μηχανικής μετάφρασης. Έτσι, το 1954, πραγματοποιήθηκε το πρώτο σχετικό πείραμα από το Πανεπιστήμιο του Τζόρτζταουν σε συνεργασία με την IBM, το οποίο περιλάμβανε την αυτόματη μετάφραση περισσότερων από 60 φράσεων από τα ρωσικά στα αγγλικά. Οι ερευνητές του εν λόγω πειράματος θεωρούσαν ότι το ζήτημα της μηχανικής μετάφρασης θα έχει λυθεί σε τρία με πέντε χρόνια· παρόλο, όμως, που έπεσαν πολύ έξω στις προβλέψεις τους, κατόρθωσαν να αποδείξουν ότι τέτοιου είδους συστήματα είναι εφικτά και χρήσιμα. Από τότε, η υπολογιστική ισχύς αυξήθηκε σε ασύλληπτα επίπεδα, τα δεδομένα για την εκπαίδευση των συστημάτων πολλαπλασιάστηκαν σε αριθμό και έγιναν δημοσίως διαθέσιμα, η τεχνολογία της πληροφορικής πέρασε από τα μοντέλα που βασιζόνταν σε κανόνες και σε λεξικά (το SYSTRAN στην υπηρεσία μας), στα στατιστικά μοντέλα και, πλέον, στα νευρωνικά δίκτυα που βελτιώνουν την ποιότητα της μετάφρασης με εντυπωσιακούς ρυθμούς χάρη στους άπλετους υπολογιστικούς πόρους, στην αλματώδη άνοδο τεχνολογικών καινοτομιών (π.χ. στους τομείς deep learning και machine learning), στον μεγάλο αριθμό επιγραμμικών πηγών (πολυγλωσσικά κείμενα, μονογλωσσικά και διγλωσσικά corpora) και τη ραγδαία υιοθέτησή τους από τους τεχνολογικούς γίγαντες (π.χ. Google, Amazon, Facebook, Microsoft), αλλά κι από μικρότερες ευρωπαϊκές εταιρείες (π.χ. SDL Trados). Το Google Translate χρησιμοποιείται από ανθρώπους σε ολόκληρο τον κόσμο, με εξαιρετικά, σχεδόν ανθρώπινα θα έλεγε κανείς, αποτελέσματα σε ορισμένους γλωσσικούς συνδυασμούς και με διαρκείς βελτιώσεις. Το Chat-GPT3 βγήκε και έκανε πάταγο, αφού ασχολήθηκαν με αυτό ακόμα και άνθρωποι που δεν έχουν καμία σχέση με τις γλωσσικές ή άλλες συναφείς τεχνολογίες. Μεταφραστικά γραφεία και οργανισμοί σε όλο τον κόσμο ζητάνε από επαγγελματίες του τομέα να κάνουν απλά (;) μετεπεξεργασία των αποτελεσμάτων της αυτόματης μετάφρασης, προσφέροντας φυσικά πολύ χαμηλότερες τιμές σε σχέση με αυτές που θα έδιναν για μετάφραση και αναθεώρηση.

Σ' αυτό το πλαίσιο, είναι εύλογες οι ακόμα και φιλοσοφικές αναζητήσεις όσων ασχολούνται με τα μεταφραστικά επαγγέλματα, για τον ρόλο μας πλέον στην κοινωνία, για το μέλλον και τις προοπτικές μας. Θα ασχολούμαστε απλά με την εκπαίδευση και την αξιολόγηση της ποιότητας των συστημάτων αυτών ή θα έχουμε έναν πιο ουσιαστικό ρόλο να παίζουμε; Και, αν ναι, ποιες θα είναι οι δεξιότητες που θα πρέπει να αποκτήσουμε για να ανταπεξέλθουμε στον νέο μας ρόλο;

Δυστυχώς, δεν μπορούμε να προσφέρουμε απαντήσεις για τόσο καίρια και δύσκολα ερωτήματα στις λίγες σελίδες του περιοδικού μας. Μπορούμε, όμως, να μοιραστούμε μαζί σας άρθρα και σκέψεις ανθρώπων που ασχολούνται χρόνια με τη μετάφραση, που την έχουν σπουδάσει και την έχουν δουλέψει. Ελπίζουμε να τα απολαύσετε!

He is strong – She is beautiful: έμφυλες προκαταλήψεις στην αυτόματη μετάφραση

της Θεώνης Χαβέλα

Η τεχνητή νοημοσύνη και ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της, η μηχανική ή αυτόματη μετάφραση, δεν σταματούν να μας εκπλήσσουν τα τελευταία χρόνια. Από το ChatGPT-3 μέχρι το Google Translate και το eTranslation της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, τα συστήματα αυτά γίνονται ολοένα και καλύτερα, προσφέροντας στους ανθρώπους νέες δυνατότητες, ιδίως όσον αφορά τους γλωσσικούς φραγμούς, αλλά και εγείροντας προβληματισμούς για το τι μας επιφυλάσσει το μέλλον και ποια θα είναι η θέση του ανθρώπου (και όχι μόνο των μεταφραστών) σε έναν νευρωνικό νέο κόσμο. Η βελτίωση των συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης έχει οδηγήσει στην ευρεία χρήση τους και, με αυτή, αναδεικνύονται νέα προβλήματα: ναι, τα συστήματα αυτά είναι εξαιρετικά καλά, ωστόσο είναι πάντα δίκαια;

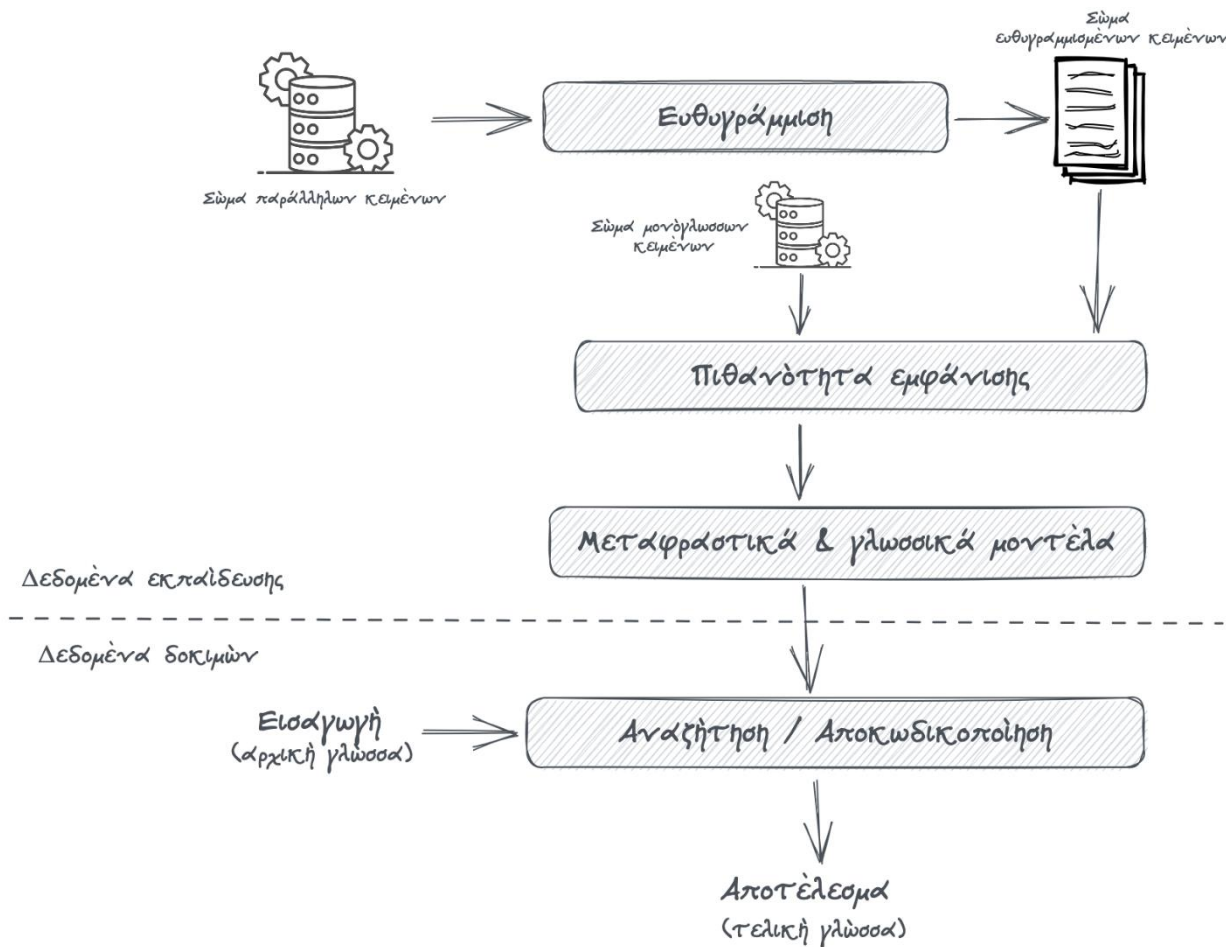
Στο άρθρο αυτό θα μιλήσουμε για το πρόβλημα της μηχανικής ή αλγοριθμικής προκατάληψης, εστιάζοντας στις έμφυλες προκαταλήψεις στην αυτόματη μετάφραση. Με τον όρο «μηχανική προκατάληψη» αναφερόμαστε στο φαινόμενο κατά το οποίο οι αλγόριθμοι της τεχνητής νοημοσύνης τείνουν να αντικατοπτρίζουν ή και να οξύνουν τις ανθρώπινες προκαταλήψεις. Δεδομένης της ευρείας χρήσης των αλγορίθμων σε διάφορες πτυχές της καθημερινότητάς μας, μεταξύ άλλων στις τράπεζες για τη χορήγηση δανείων, στα πανεπιστήμια για την επιλογή φοιτητών, στον τομέα της υγείας, σε μηχανές αναζήτησης, το γεγονός ότι τα αποτελέσματα που δίνουν βρίθουν στερεοτύπων και διακρίσεων εγείρει ανησυχίες. Φυσικά, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι αλγόριθμοι της τεχνητής νοημοσύνης δημιουργούνται από ανθρώπους και παράγουν αποτελέσματα βάσει των δεδομένων που έχουν δημιουργήσει, συγκεντρώσει, «καθαρίσει» και αποθηκεύσει οι άνθρωποι. Είναι, λοιπόν, φυσικό κι επόμενο οι αλγόριθμοι να επηρεάζονται από ανθρώπινα σφάλματα και στερεότυπα.

Στον τομέα της αυτόματης μετάφρασης και της επεξεργασίας φυσικής γλώσσας, η αξιολόγηση της ποιότητας της αυτόματης μετάφρασης στρέφεται πλέον, μεταξύ άλλων, στην κατανόηση και τον μετριάσμο των έμφυλων προκαταλήψεων, καθώς οι ανισότητες μεταξύ των φύλων επηρεάζουν και τις γλωσσικές τεχνολογίες.

Τι είναι όμως η προκατάληψη; Οι Daniel Kahneman και Amos Tversky στη δεκαετία του 1970 εισήγαγαν για πρώτη φορά τον ορισμό της «γνωστικής προκατάληψης», δηλαδή των συστηματικών λαθών στα οποία υποπίπτει η σκέψη μας, λόγω της προσπάθειας του εγκεφάλου να απλοποιήσει την επεξεργασία πληροφοριών. Ως εκ τούτου, ο εγκέφαλος οδηγείται σε γνωσιακή «παράκαμψη», καθώς λαμβάνει γρήγορες αποφάσεις που δεν εδράζονται σε πραγματικά στοιχεία, με ό,τι μπορεί να συνεπάγεται αυτή η διαδικασία. Οι μελέτες, λοιπόν, για τη μηχανική προκατάληψη βασίστηκαν στη «γνωστική προκατάληψη» για να ορίσουν τη μεροληψία ως την απόκλιση από μια ιδανική ή αναμενόμενη αξία (Glymour και Herington, 2019), κάτι που μπορεί να συμβεί όταν τα μοντέλα βασίζονται σε ψευδείς ενδείξεις και στρατηγικές συντομεύσεων για την πρόβλεψη των αποτελεσμάτων¹. Δεδομένου ότι αυτό μπορεί να οδηγήσει σε συστηματικά σφάλματα και, κατά συνέπεια, σε δυσμενείς κοινωνικές επιπτώσεις, η έρευνα περί μεροληψίας της τεχνητής νοημοσύνης δεν είναι μόνο μια επιστημονική και τεχνική προσπάθεια, αλλά και μια ηθική αποστολή, λαμβανομένης υπόψη της αυξανόμενης σημασίας του κοινωνικού ρόλου των εφαρμογών επεξεργασίας φυσικής γλώσσας.

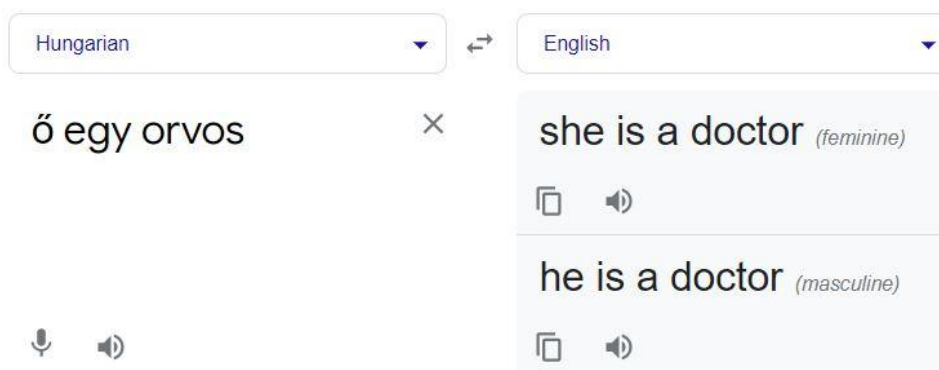
Ένα μοντέλο τεχνητής νοημοσύνης θεωρείται προκατειλημμένο όταν εισάγει συστηματικά διακρίσεις εις βάρος ορισμένων ατόμων ή ομάδων. Για να κατανοήσουμε, όμως, πώς φτάνουμε σε προκατειλημμένους αλγορίθμους θα πρέπει πρώτα να δούμε πώς λειτουργεί η αυτόματη μετάφραση, βάσει του παρακάτω απλοποιημένου διαγράμματος.

¹ Βλ. εικόνα 1 στο εξαιρετικό άρθρο των Geirhos et al., 2020, Shortcut learning in deep neural networks.

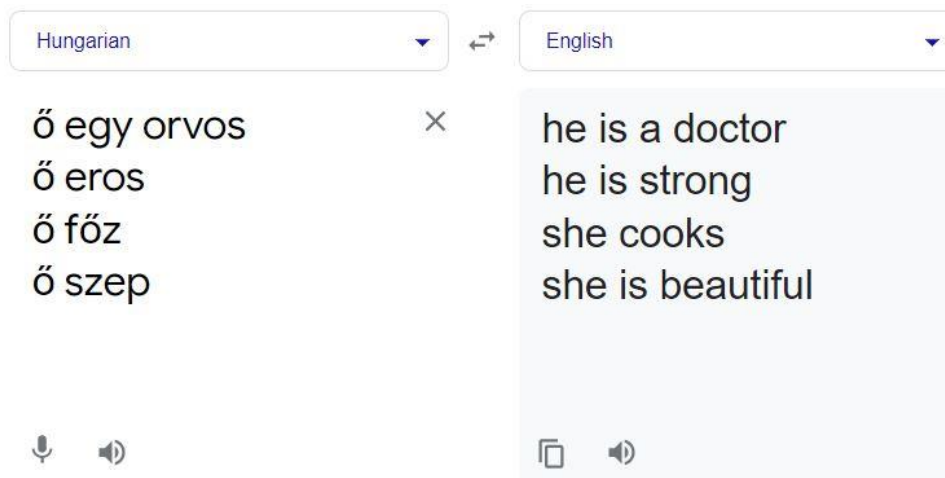

Τα μοντέλα αυτόματης μετάφρασης εκπαιδεύονται με την εισαγωγή μεγάλων σωμάτων κειμένων και τα αποτελέσματα που παράγουν βασίζονται κατά κύριο λόγο στο περιεχόμενο των εν λόγω κειμένων. Στη συνέχεια, οι αλγόριθμοί τους αξιολογούν την πιθανότητα μιας αλληλουχίας λέξεων, δηλαδή το πόσο πιθανό είναι να εμφανιστεί μια λέξη έναντι μιας άλλης. Έτσι, με πολύ απλά λόγια, η φράση «my doctor» είναι πολύ πιθανότερο να αποδοθεί «ο γιατρός μου» αντί «η γιατρός μου», καθώς στα σώματα κειμένων που έχουν χρησιμοποιηθεί για την εκπαίδευση του μοντέλου υπάρχουν περισσότεροι άντρες γιατροί.

Οι μεγάλες εταιρείες που ήταν πρωτοπόρες στον τομέα της αυτόματης μετάφρασης, όπως η Google και η Microsoft, έχουν αναγνωρίσει το πρόβλημα μεν, δεν έχουν καταφέρει όμως ακόμα να βρουν δραστικές λύσεις για την καταπολέμηση των διακρίσεων. Για παράδειγμα (Farkas και Németh, 2022), όταν κάποιος προσπαθήσει να εισαγάγει στη Google τη φράση «ő egy orvos» στα ουγγρικά (γλώσσα χωρίς γένη), θα δει δύο προτάσεις μετάφρασης: «she is a doctor» και «he is a doctor».

Όταν όμως εισαγάγει επιπλέον κείμενο, εκεί οι έμφυλες διακρίσεις γίνονται πλέον ξεκάθαρες, με τις λέξεις *doctor* και *strong* να αναφέρονται σε αρσενικό γένος και τις λέξεις *cook* και *beautiful* να αναφέρονται σε θηλυκό γένος.

Στο σημείο αυτό θα ήταν γόνιμο να παραθέσουμε τους διαφορετικούς τύπους γλωσσών, όπως διατυπώνονται στον [οδηγό χρήσης ουδέτερης προς το φύλο γλώσσας](#) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου του 2018. Όσον αφορά τα γένη, διακρίνουμε τρεις τύπους γλωσσών:

Γλώσσες χωρίς γένη (όπως τα εσθονικά, τα φινλανδικά και τα ουγγρικά), στις οποίες δεν υπάρχουν γραμματικά γένη ούτε για τα ουσιαστικά ούτε για τις αντωνυμίες. Το γένος εκφράζεται σε έναν ιδιαίτερα μικρό αριθμό λέξεων, για παράδειγμα στα φινλανδικά όταν δηλώνεται το είδος συγγένειας (π.χ. *sisko*/αδερφή vs. *veli*/αδερφός).

Γλώσσες με φυσικά γένη (όπως τα αγγλικά, τα δανικά και τα σουηδικά), στις οποίες τα ουσιαστικά που δηλώνουν πρόσωπα είναι ως επί το πλείστον ουδέτερα ως προς το φύλο (από αυτά εξαιρούνται λέξεις όπως *actor/actress*, *chairman/chairwoman* κ.λπ.), ενώ υπάρχουν ειδικές για κάθε φύλο προσωπικές αντωνυμίες (*she/he*).

Γλώσσες με γραμματικά γένη (όπως τα γερμανικά, οι λατινογενείς γλώσσες και οι σλαβικές γλώσσες), στις οποίες κάθε ουσιαστικό έχει γραμματικό γένος και το γραμματικό γένος των ουσιαστικών που δηλώνουν πρόσωπα συμπίπτει, κατά κανόνα, με το φύλο του προσώπου στο οποίο αναφέρονται. Με τα ουσιαστικά συμφωνούν αντιστοίχως τα άρθρα, οι αντωνυμίες, τα επίθετα κ.ο.κ.

Εξ ορισμού, λοιπόν, στην πηγή του ζητήματος βρίσκεται η διαφορετική τυπολογία της γραμματικής κάθε γλώσσας, καθώς και άλλοι κοινωνικοπολιτικοί παράγοντες. Τα προκατειλημμένα συστήματα αυτόματης μετάφρασης προκαλούν δύο διαφορετικούς τύπους προβλημάτων (Savoldi et al., 2021): α) εκπροσώπησης (με τη μειωμένη εκπροσώπηση ορισμένων ομάδων και των ταυτοτήτων τους, κάτι που μπορεί να επηρεάσει τη στάση και τις πεποιθήσεις σχετικά με τις εν λόγω ομάδες) και β) κατανομής (όταν ένα σύστημα κατανέμει πόρους / δίνει ευκαιρίες ή, αντιστοίχως, τα στερεί από συγκεκριμένες ομάδες ατόμων).

Το πρόβλημα της εκπροσώπησης χωρίζεται με τη σειρά του σε δύο υποκατηγορίες: i) την υποεκπροσώπηση, καθώς μειώνεται η ορατότητα ορισμένων κοινωνικών ομάδων στη γλώσσα, για παράδειγμα με τη δυσανάλογα χαμηλή εκπροσώπηση των γυναικών (όταν οι θηλυκότητες σε ένα κείμενο μεταφράζονται ως αρσενικές) ή με την έλλειψη αναγνώρισης μη δυαδικών ως προς το φύλο ατόμων (όταν το σύστημα δεν χρησιμοποιεί ουδέτερη προς το φύλο γλώσσα) και ii) τη δημιουργία στερεοτύπων, με τη διάδοση αρνητικών γενικεύσεων για ορισμένες κοινωνικές ομάδες, όπως είδαμε ανωτέρω με το παράδειγμα στα ουγγρικά (*he is a doctor / she cooks*).

Τι σημαίνει αυτό στην ουσία; Για παράδειγμα, αν ένα κείμενο που ζητάμε να μεταφραστεί αφορά γυναίκες ή μη δυαδικά ως προς το φύλο άτομα στον επιστημονικό κλάδο και οι χαρακτηρισμοί που τις/τα αφορούν μεταφραστούν αυτόματα με το αρσενικό φύλο, τότε τα άτομα που θα διαβάσουν το κείμενο ενδέχεται να νιώσουν ότι ακυρώνεται η ταυτότητά τους, μιας και δεν εκπροσωπούνται με κάποιον τρόπο στη μετάφραση. Από την άλλη, υπάρχει και το πρακτικό ζήτημα. Αν μια γυναίκα προσπαθήσει να μεταφράσει αυτόματα το βιογραφικό της σημείωμα, θα χρειαστεί να αφιερώσει πολύ χρόνο και κόπο για να διορθώσει τις αναφορές στο πρόσωπό της στο αρσενικό φύλο. Αυτό σημαίνει ότι μια γυναίκα και ένας άνδρας δεν μπορούν να αξιοποιήσουν με τον ίδιο τρόπο τις ευκαιρίες που προσφέρει η σχετική τεχνολογία.

Πώς διαμορφώνεται όμως αυτή η συμπεριφορά της τεχνητής νοημοσύνης; Οι έμφυλες προκαταλήψεις στην αυτόματη μετάφραση οφείλονται καταρχάς σε υφιστάμενες διακρίσεις, βαθιά ριζωμένες στους θεσμούς και τις πρακτικές μας. Τα γλωσσικά μοντέλα απλά αντικατοπτρίζουν τις ανισότητες και τα στερεότυπα που ενυπάρχουν στα δεδομένα. Για παράδειγμα, στο σώμα κειμένων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, το οποίο χρησιμοποιείται παραδοσιακά για την εκπαίδευση συστημάτων αυτόματης μετάφρασης, μόνο το 30% των γραμματικών προτάσεων έχει διατυπωθεί από γυναίκες. Η μειωμένη εκπροσώπηση στο σώμα κειμένων αποδεικνύει τις ιστορικές προκαταλήψεις που εμποδίζουν τις γυναίκες να ανέλθουν σε θέσεις εξουσίας και δείχνει ξεκάθαρα τη γυάλινη οροφή με την οποία έρχονται αντιμέτωπες.

Έπειτα, οι προκαταλήψεις οφείλονται και στην τεχνολογία ανάπτυξης των μοντέλων αυτόματης μετάφρασης. Τα εν λόγω μοντέλα βασίζονται σε ένα σύστημα επιβραβεύσεων και ποινών (reinforcement learning) και, έτσι, εάν υπάρχει ασυμμετρία όσον αφορά την εκπροσώπηση των φύλων κατά την εκπαίδευση και δοκιμή ενός μοντέλου, το εν λόγω μοντέλο μαθαίνει πώς να αναπαράγει την ασυμμετρία καθώς επιβραβεύεται για αυτήν.

Τέλος, τα συστήματα αυτά μπορεί να χαρακτηρίζονται από προκαταλήψεις στο παραγόμενο αποτέλεσμα όταν αυτό χρησιμοποιείται σε διαφορετικό πλαίσιο από αυτό για το οποίο δημιουργήθηκαν, δηλαδή όταν ο σχεδιασμός τους δεν αποσκοπεί συγκεκριμένα στην εκπροσώπηση ευρέος φάσματος ανθρώπων. Θα μπορούσε κανείς να αντιπαραβάλει την αυτόματη μετάφραση με τα ομοιώματα σε δοκιμές σύγκρισης αυτοκινήτων: λειτουργούν πολύ καλύτερα για τους άνδρες.

Για τον μετριασμό των προκαταλήψεων στην αυτόματη μετάφραση έχουν προταθεί λύσεις που αφορούν διάφορα στάδια της διαδικασίας, με κοινό παρονομαστή τον άνθρωπο (human-in-the-loop AI). Συγκεκριμένα, κατά τη φάση της εισαγωγής δεδομένων, μπορούν να προστεθούν επισημάνσεις σχετικά με το φύλο σε κάθε πρόταση ενός δείγματος, να ενωθούν προτάσεις για την εξασφάλιση περισσότερου συγκεκριμένου ή να πραγματοποιηθεί προσεκτική επιμέλεια του σώματος κειμένων με το οποίο θα τροφοδοτηθεί το σύστημα, ώστε αυτό να είναι αντιπροσωπευτικό και να μη γέρνει υπέρ του αρσενικού φύλου. Από την άλλη, κατά τη φάση της παραγωγής του αποτελέσματος της μετάφρασης (inference phase), έχει προταθεί να προστίθεται μια φράση που θα υποδεικνύει το επιθυμητό γένος και αριθμό, για παράδειγμα «she said to them», η οποία φράση θα αφαιρείται μετά αυτόματα από το μετάφρασμα. Μια άλλη λύση είναι στο στάδιο της μετεπιμέλειας να δίνονται πληροφορίες ή μεταδεδομένα σχετικά με το γένος του προσώπου και να προσαρμόζονται αυτόματα όλοι οι επηρεαζόμενοι τύποι (άρθρα, επίθετα κ.ο.κ.) απευθείας στο μετάφρασμα.

Βέβαια, αυτές οι λύσεις δεν μπορούν προς το παρόν να χρησιμοποιηθούν ευρέως, καθώς είτε απαιτούν δυσανάλογα πολύ χρόνο και προσπάθεια είτε μπορούν να αξιοποιηθούν μόνο σε μεμονωμένες περιπτώσεις.

Ακόμη, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η συζήτηση για την αυτόματη προκατάληψη επικεντρώνεται αυτή τη στιγμή στο δίπολο αρσενικού-θηλυκού, ωστόσο, στο πλαίσιο της συμπεριληπτικότητας, θα πρέπει να επιδιωχθεί η χρήση ουδέτερης προς το φύλο γλώσσας για την κάλυψη και των μη δυαδικών ως προς το φύλο ατόμων.

Τέλος, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι η αυτόματη μετάφραση φτιάχνεται από ανθρώπους και, ως εκ τούτου, πέραν των τεχνικών πτυχών που αφορούν τα δεδομένα που εισάγονται και τους αλγορίθμους του εκάστοτε συστήματος, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και οι σιωπηρές προκαταλήψεις των ατόμων που εμπλέκονται σε όλα τα στάδια της διαδικασίας, από τη μετάφραση και την επισήμανση του σώματος κειμένων μέχρι την ομάδα ανάπτυξης του μοντέλου αυτόματης μετάφρασης.

Παρόλες τις δυσκολίες που αναφέρθηκαν ανωτέρω, αν αναλογιστούμε τα άλματα στον τομέα της τεχνητής νοημοσύνης τα τελευταία χρόνια, την αύξηση της ευαισθητοποίησης του κοινού για τα ζητήματα φύλου και την ορατότητα, καθώς και τη συνεχή ανάπτυξη και αύξηση της υπολογιστικής ισχύος, μπορούμε να έχουμε τη βεβαιότητα –και όχι μόνο την ελπίδα– ότι θα βρεθούν τρόποι αφαίρεσης των στερεοτύπων και των διακρίσεων από την αυτόματη μετάφραση: αρκεί να υπάρχει η βούληση.

Πηγές

Luisa Bentivogli. 2022. Good but not always fair: tackling gender bias in automatic translation. Keynote address at Translating and the Computer-TC44.

Beatrice Savoldi, Marco Gaido, Luisa Bentivogli, Matteo Negri, and Marco Turchi. 2021. [Gender Bias in Machine Translation](#). *Transactions of the Association for Computational Linguistics*, 9:845–874.

Anna Farkas, Renáta Németh. 2022. [How to measure gender bias in machine translation: Real-world oriented machine translators, multiple reference points](#). *Social Sciences & Humanities Open*, Volume 5, Issue 1.

Amos Tversky and Daniel Kahneman. 1973. [Availability: A heuristic for judging frequency and probability](#). *Cognitive Psychology*, 5(2): 207–232.

Amos Tversky and Daniel Kahneman. 1974. [Judgment under uncertainty: Heuristics and biases](#). *Science*, 185(4157):1124–1131.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, [Ουδέτερη ως προς το φύλο γλώσσα](#), 2018.

Bruce Glymour and Jonathan Herington. 2019. [Measuring the biases that matter: The ethical and casual foundations for measures of fairness in algorithms](#). In *Proceedings of the Conference on Fairness, Accountability, and Transparency, FAT* '19*, pages 269–278, New York, USA. Association for Computing Machinery.

Robert Geirhos, Jorn-Henrik Jacobsen, Claudio Michaelis, Richard Zemel, Wieland Brendel, Matthias Bethge, and Felix A. Wichmann. 2020. [Shortcut learning in deep neural networks](#). *Nature Machine Intelligence*, 2(11):665–673.

Η γλώσσα ως πεδίο άσκησης εξουσίας;

του Πέτρου Παπακαλού

Σε γνωστή αθηναϊκή εφημερίδα δημοσιεύθηκε πρόσφατα άρθρο με τίτλο «Ζητείται ορθογραφία στο πανεπιστήμιο»¹. Ο τίτλος είναι εν μέρει παραπλανητικός. Αφενός (και κυρίως), επειδή μνημονεύεται η ορθογραφία, ενώ στην πραγματικότητα θίγονται ζητήματα γραμματικής και συντακτικού, καθώς και απότομα εν γένει της ικανότητας κατανόησης και παραγωγής λόγου. Αφετέρου, διότι ενώ αφετηρία του άρθρου είναι οι διαπιστώσεις πανεπιστημιακών, φιλοξενούνται τελικά οι (συγκλίνουσες ή εμφανιζόμενες ως συγκλίνουσες) απόψεις διδασκόντων σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο, το οποίο προκύπτει από το δημοσίευμα, αλλά και επιβεβαιώνεται από πολλές άλλες μαρτυρίες, έγκειται στο ότι όλο και περισσότεροι πανεπιστημιακοί συντάσσουν κείμενα οδηγίων προς τους φοιτητές τους με στόχο την αποφυγή γλωσσικών σφαλμάτων. Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι το, ομοφώνως συναγόμενο, συμπέρασμα είναι αυτό των σοβαρών γλωσσικών αδυναμιών των φοιτητών και μαθητών, της ουσιώδους επιδείνωσης σε σχέση με το παρελθόν. Είναι, όμως, πράγματι ακριβές κάτι τέτοιο;

A. Καταρχάς, μια επιστημονική (στο μέτρο του δυνατού) απάντηση στο ερώτημα αν υπάρχει επιδείνωση όσον αφορά τις γλωσσικές ικανότητες φοιτητών και μαθητών θα προϋπέθετε την ύπαρξη αναλυτικών στοιχείων σε βάθος χρόνου. Αυτά, όμως, όχι μόνον δεν υπάρχουν, αλλά σε αρκετές περιπτώσεις δεν θα μπορούσαν καν να υπάρξουν, δεδομένου ότι δεν είναι ποσοτικώς μετρήσιμα. Επιπλέον, μια χρήσιμη σύγκριση απαιτεί να λαμβάνονται υπόψη όλες οι σχετικές παράμετροι. Όταν ο αριθμός των φοιτητών (όπως και εκείνος των μαθητών που ολοκληρώνουν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση) βαίνει διαρκώς αυξανόμενος, πόσο ακριβής επιστημονικά είναι η σύγκριση των γλωσσικών ικανοτήτων με βάση τον μέσο όρο των κάποτε πενήντα εκλεκτών σε σχέση με τον μέσο όρο των χιλίων του σήμερα; Ως εκ τούτου, οι όποιες «διαπιστώσεις» στηρίζονται σε αόριστες εντυπώσεις περί γλωσσικών αδυναμιών, πάντοτε σε σχέση με κάποιο εξίσου ασαφές παρελθόν.

Καθίσταται επομένως σαφές ότι ένα εξ ορισμού σοβαρό ζήτημα όπως η εκμάθηση και χρήση της ελληνικής εξακολουθεί να αντιμετωπίζεται με τον ίδιο επιφανειακό τρόπο, συνοδευόμενο από τη γνωστή καταστροφολογία, τη νοσταλγία για κάποιο μηδέποτε προσδιοριζόμενο με ακρίβεια παρελθόν και, βεβαίως, τη διαρκή επίκληση των αρχαίων ελληνικών ως μαγικής λύσης που θα μετατρέψει τους ανεπαρκείς χρήστες της μητρικής γλώσσας τους σε κάποιο είδος αλάνθαστων υπερανθρώπων.

B. Εν συνεχεία και όπως είναι λογικό, διαπιστώνεται ότι ουδείς είναι αναμάρτητος όσον αφορά τα γλωσσικά θέματα. Ένας σχολαστικός αναγνώστης του επίμαχου άρθρου θα εντοπίσει τουλάχιστον εννέα περιπτώσεις γλωσσικώς αμφιλεγόμενων επιλογών (για να επιλέξουμε τη χρήση ενός ευφημισμού), αν όχι αδιαμφισβήτητων γλωσσικών σφαλμάτων. Το ρήμα «βρίθω» χρησιμοποιείται με τρόπο ξεκάθαρα εσφαλμένο («δάσος... όπου βρίθουν ορθογραφικά λάθη»), το «εστιάζω» χωρίς άμεσο αντικείμενο, ενώ το «εκλαμβάνω» ως συνώνυμο του «αντιλαμβάνομαι», μολοντί τα λεξικά το ορίζουν ως «αντιλαμβάνομαι κάτι ως άλλο από αυτό που είναι». Ας επισημανθούν επίσης η χρήση ενός μάλλον αδόκιμου και με προβληματικό σχηματισμό νεολογισμού («υπερχρήση»), κάποιες προβληματικές συνάψεις («πλήρως ορθογραφημένο γραπτό», λες και έχουμε να κάνουμε με ζήτημα πληρότητας), τόσο σε επίπεδο γραμματικής όσο και σημασιολογικού περιεχομένου («Οι μαθητές σκοντάφτουν στη σωστή χρήση...»/ «η ορθογραφία... είναι και η κατανόηση [των λέξεων]») και εκφραστικά σχήματα που μαρτυρούν δουλική επιρροή άλλων γλωσσών («πώς η εκπαίδευση επιτρέπει στα παιδιά να αναπτύξουν το αισθητήριο της ορθογραφίας», λες και θα μπορούσε να το απαγορεύει,

¹ Απ. Λακασάς «Ζητείται ορθογραφία στο πανεπιστήμιο», Καθημερινή, 8 Ιανουαρίου 2023, σελ. 20. Βλ. <https://www.kathimerini.gr/society/562217158/ziteitai-orthografia-sto-panepistimio/>

αντί του ορθού «παρέχει τη δυνατότητα/ καθιστά δυνατό»), καθώς και το μνημειωδώς βαρβαρικό «*Κάνουν λανθασμένη γραφή ρηματικού τύπου στον πληθυντικό*».

Το γεγονός ότι όλοι υποπίπτουμε σε γλωσσικά σφάλματα δεν είναι ούτε απροσδόκητο ούτε καταδικαστέο. Είναι, όμως, εξόχως προβληματικό κάποιος εξ ημών να αυτοαναγορεύονται σε κήνσορες κι απόλυτους κριτές της γλωσσικής ικανότητας των υπολοίπων, χωρίς να επιδεικνύουν την παραμικρή διάθεση ανεκτικότητας και κατανόησης.

Υπάρχουν, επομένως, και άλλα δεδομένα που πρέπει να ληφθούν υπόψη.

Γ. Κατά πρώτον, ο ομιλητής της ελληνικής αντιμετωπίζει διαρκώς προβλήματα που οφείλονται στην, όχι απαραίτητα αρμονική, συνύπαρξη τύπων και εκφραστικών δομών προερχομένων από διαφορετικές χρονικά μορφές της ελληνικής. Ακροβατώντας μεταξύ στοιχείων της καθαρεύουσας και στοιχείων της δημοτικής, είναι υποχρεωμένος να αναζητήσει τους εφαρμοστέους γλωσσικούς κανόνες, οι οποίοι συχνά είναι προϊόν συμβιβασμών ή αυθαίρετων επιλογών. Κι όλα αυτά υπό την προϋπόθεση ότι υπάρχουν τέτοιοι κανόνες και ότι οι διάφορες δυναμικά κανονιστικές αρχές δεν έχουν διατυπώσει αντικρουόμενες μεταξύ τους απόψεις (κάτι όχι και τόσο σπάνιο).

Δ. Διότι, κατά δεύτερον, πάρα πολύ συχνά, τα προσδιοριζόμενα ως γλωσσικά «σφάλματα» είτε βρίσκονται σε γλωσσικά γκρίζες ζώνες είτε αφορούν κανόνες ειδικής ισχύος, με οριοθετημένο πεδίο εφαρμογής (δηλαδή ένα συγκεκριμένο εκπαιδευτικό ή επαγγελματικό περιβάλλον). Χωρίς, βεβαίως, να λησμονούμε ότι κάποτε το «σφάλμα» αφορά αποκλειστικώς προσωπικές επιλογές και προτιμήσεις του κρίνοντος. Κάπως έτσι, κάποιος είναι πανέτοιμος να μας εκτελέσει με αντιαρματικό αν δεν κάνουμε έκθλιψη στον γραπτό λόγο (μολονότι η πρακτική αυτή σχεδόν απαγορεύεται διά ροπάλου όσον αφορά ορισμένα επίπεδα γλωσσικού ύφους και συγκεκριμένα επαγγελματικά περιβάλλοντα), ένας δεύτερος θα μας μαστιγώσει αν δεν τονίσουμε τα μονοσύλλαβα άρθρα (επιλογή εντελώς προσωπική που δεν υποστηρίζεται από καμία επίσημη γραμματική) και μια τρίτη θα μας επιπλήξει αυστηρότατα αν δεν πούμε ή γράψουμε «*του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου*» (δηλαδή αν δεν ακολουθήσουμε κάτι που είναι τυπικά σωστό, πλην όμως εντελώς αφύσικο).

Στην πραγματικότητα, όλες οι ανωτέρω κατηγορηματικές αποφάνσεις απορρέουν από μια όλως πεπλανημένη αντίληψη, κατά την οποία η γλώσσα μπορεί να είναι το μοναδικό πεδίο ανθρώπινης δραστηριότητας το οποίο διέπεται από καθολικώς αποδεκτούς και απόλυτης ισχύος απaráβατους κανόνες. Μια τέτοια άποψη ενέχει διττή αντίφαση. Αγνοεί τόσο την ποικιλομορφία που επικρατεί στο σύνολο των κοινωνικών δραστηριοτήτων όσο και τον δυναμικό χαρακτήρα της γλώσσας.

Δεν θα έβλαπτε, όμως, να αποδεχθούμε την πραγματικότητα: τα ελληνικά δεν είναι παντού και πάντοτε τα ίδια. Υπηρεσίες, φορείς, επαγγελματικοί και εκπαιδευτικοί τομείς ακολουθούν ενίοτε διαφορετικούς γλωσσικούς κανόνες. Άλλη η γλώσσα της δημόσιας διοίκησης (και, ακόμη και εντός αυτής, παρατηρούνται παραλλαγές αναλόγως του χώρου), άλλη η νομική γλώσσα (στο πλαίσιο της οποίας δεν είναι δύσκολο να διαπιστωθούν διαφορές μεταξύ λ.χ. των δικογράφων που συντάσσουν δικηγόροι και των δικαστικών αποφάσεων), άλλη η σχολική κ.ο.κ. Και, εν τέλει, ακόμη και η ίδια η σχολική γραμματική τι άλλο είναι παρά ένα *vade mecum*, με ευρύτατο, ομολογουμένως, πεδίο εφαρμογής;

Ε. Είναι, κατά συνέπεια, προφανές, ότι κάποιος εκλαμβάνουν τη γλώσσα ως ιδανικό πεδίο άσκησης εξουσίας. Πρόκειται για εκείνους που αναλαμβάνουν ή οικειοποιούνται τον ρόλο του κρίνοντος τη γλωσσική ικανότητα των υπολοίπων. Τούτο καταδεικνύουν, άλλωστε, οι διατυπώσεις που συνήθως χρησιμοποιούνται στις διάφορες «*οδηγίες προς αποφυγή γλωσσικών σφαλμάτων*», οι τρομακτικές τελικά «*βεβαιότητες*» του εκάστοτε κρίνοντος ότι το ένα ή το άλλο σφάλμα «*κραυγάζει γραμματοσύνη*». Πόσο παιδαγωγική μπορεί να είναι μια τέτοια πρακτική; Δεν είναι απαραίτητο ένα ελάχιστο επίπεδο σεβασμού όταν στόχος μας είναι η βελτίωση κι όχι απλώς η διατράνωση της αυθεντίας του κρίνοντος;

Εάν ο σκοπός μας είναι η βελτίωση των ικανοτήτων των κρινομένων ως προς τη χρήση της γλώσσας, οι απαξιωτικές κρίσεις δεν βοηθούν. Αντιθέτως, ποτέ δεν βλάπτει, πριν από την επισήμανση των σφαλμάτων, να μνημονεύονται και τα θετικά στοιχεία του κρινομένου. Τα δε σφάλματα πρέπει να επισημαίνονται χωρίς κρίσεις αξιολογικού χαρακτήρα και με τις απαραίτητες διευκρινίσεις. Πρόκειται λ.χ. για παράβαση κοινώς αποδεκτού γλωσσικού κανόνα; Κανόνα ειδικής ισχύος που αφορά τη συγκεκριμένη εκπαιδευτική ή επαγγελματική χρήση; Ή, μήπως, για κάτι που άπτεται προσωπικών απόψεων και προτιμήσεων του κρίνοντος;

Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι ποτέ δεν είμαστε οι αποκλειστικοί κριτές των γλωσσικών ικανοτήτων ενός προσώπου. Η αντιφατική ανατροφοδότηση ενέχει πλείονες κινδύνους και δεν πρόκειται να ωφελήσει τελικά κανέναν.

Σημαντικό είναι, τέλος, να συνειδητοποιήσουμε ότι ο τρόπος με τον οποίο διατυπώνουμε αυτό που χαρακτηρίζουμε ως πρόβλημα καθορίζει σε μεγάλο βαθμό και τις απαντήσεις που ενδεχομένως θα δώσουμε. Όσο συνεχίζουμε να προσεγγίζουμε την υπόθεση της εκμάθησης και της χρήσης της γλώσσας μας με όρους καταστροφολογίας τόσο θα προτείνουμε και λύσεις αποσπασματικές, εξαμβλωματικές και εντελώς απρόσφορες για την επίτευξη του σκοπού που υποτίθεται ότι επιδιώκουμε. Πρέπει να εξετάσουμε με ψυχραιμία αν και πώς μπορούμε να βελτιώσουμε την κατάσταση, λαμβάνοντας υπόψη τις εξελίξεις και τις ιδιαιτερότητες της εποχής μας.

Τα όρια της μετάφρασης

του Μιλτιάδη Αργυρόπουλου

Αναζητώντας τον απλούστερο δυνατό ορισμό της μετάφρασης, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τούτη έγκειται στη μεταγραφή ενός κειμένου από μια γλώσσα (τη γλώσσα του πρωτοτύπου ή γλώσσα-πηγή) σε μια άλλη (τη γλώσσα του μεταφράσματος ή γλώσσα-στόχο). Η εσκεμμένη παράλειψη της διευκρίνισης του κειμενικού είδους και η χρήση της λέξης «γλώσσα» με την περιπτωσιολογική σημασία του κώδικα προσδίδουν στον εν λόγω ορισμό τη σκελετώδη δομή που μας επιτρέπει να περιπλεύσουμε τους θεμελιώδεις σκοπέλους του μεταφραστικού εγχειρήματος, που δεν είναι άλλοι από την εφικτότητά του και την ιεράρχηση των προτεραιοτήτων του.

Ως προϊόν μεταγραφικής διαδικασίας, το μετάφρασμα θα πρέπει αναντίρρητα να υπηρετεί τους σκοπούς του πρωτότυπου κειμένου. Η αποστολή τούτη δεν είναι δυνατό να εκπληρωθεί παρά μόνον με την ειδολογική ταύτιση του μεταφράσματος με το πρωτότυπο· η απειρία δε των εκφραστικών τρόπων συνθέτει ένα ευρύ, πολυδιάστατο φάσμα, στους αντίποδες του οποίου μπορούμε να εντοπίσουμε δύο είδη κειμένων ως αρχετυπικά αντίθετους πόλους.

Στο ένα άκρο βρίσκεται ο λόγος που συνιστά τη ρητή έκφραση μιας νοητής μορφής, η οποία έχει συλληφθεί και αποκρυσταλλωθεί πριν από τη συγγραφή του κειμένου. Τυπικό παράδειγμα αποτελεί, π.χ., ο λόγος των θετικών επιστημών, της νομικής και της ιατρικής, καθώς και κάθε άλλου κλάδου που ανατέμνει τη φυσική και ανθρωπογενή πραγματικότητα: η γλώσσα (με τη σημασία του εκφραστικού μηχανισμού αυτή τη φορά) συναντά εδώ την πλέον αποστεωμένη της μορφή, με τα δομικά της στοιχεία να περιορίζονται στην αυστηρή λεξικογραφική τους σημασία και τη σύμπλεξή τους να υπακούει σε παραγωγικούς συλλογισμούς

αρθρώνοντας λόγο που, κατά το δυνατόν, αποκλείει την αμφισημία. Στα κείμενα αυτά, οι λέξεις που ενδέχεται να εμφανίζουν πολυσημία περιορίζονται σε μία και μόνη σημασία, είτε υπόρρητα μέσω των συμφραζομένων, είτε ρητά μέσω ορισμών, με την ίδια ακριβώς φροντίδα που ορίζονται οι μαθηματικές μεταβλητές. Τούτη η περικοπή των συμπαραδηλώσεων, σε συνδυασμό με την έλλειψη αισθητικών αξιώσεων —καθώς η αισθητική δεν αποτελεί λειτουργικό στοιχείο απόδοσης νοητών μορφών— καθιστά τις λέξεις αντικαταστάσιμες από οποιαδήποτε ταυτόσημη, έστω και μόνον δυνητικά (αφού στην πράξη υπερισχύουν συνήθως συμβατικοί περιορισμοί), η δε δυνατότητα ορισμού τους —ή και επινόησης νεολογισμών, αν η εκάστοτε ανάγκη δεν καλύπτεται από υπάρχουσες λέξεις— καθιστά το λεξιλόγιο επαρκές, έστω και αν η εξεύρεση ή επινόηση κάποιας λέξης αποβαίνει ενίοτε κοπιώδης. Κατά συνέπεια, τα κείμενα αυτού του είδους επιδέχονται *συνόψιση και επαναδιατύπωση* χωρίς ουσιαστικό κίνδυνο αλλοίωσης της μορφής τους. Εύλογο είναι ότι η τελευταία αυτή ιδιότητά τους τα καθιστά απολύτως μεταφράσιμα, καθώς η μεταφραστική διαδικασία μπορεί να βοηθεί ως «επαναδιατύπωση στο πλαίσιο άλλου γλωσσικού κώδικα», οι ανωτέρω συλλογισμοί καθορίζουν δε ως κυρίαρχες προτεραιότητες την πιστότητα της σημασιακής απόδοσης και τον αποκλεισμό των αμφισημιών¹. Σε αυτά τα κείμενα επίσης είναι που στηρίζει η μετάφραση ως κλάδος τις όποιες αξιώσεις επιστημονικότητας, αφού οι ανωτέρω προτεραιότητες, σε συνδυασμό με την υποχρέωση τήρησης μιας συμβατικής ορολογικής βάσης, θέτουν το θεμέλιο για μια κατά το μάλλον ή ήττον αντικειμενική αξιολόγηση του μεταφραστικού εγχειρήματος, πάντοτε στο πλαίσιο αβεβαιότητας που διαμορφώνεται από την ελευθερία επιλογής ύφους. Τούτη η δυνατότητα αξιολόγησης, προδικάζοντας σε αδρές γραμμές τη μορφή ενός «απόλυτα ορθού» μεταφράσματος, προσδίδει στη μετάφραση ως κλάδο ένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά των επιστημών: τη δυνατότητα διατύπωσης προβλέψεων.

Ωστόσο, όσον αφορά την επιστημονικότητα της μετάφρασης, τα καλά νέα σταματούν εδώ. Αν ορίσουμε τη νοητή μορφή ως *ψήγμα γνώσης*, τότε ο λόγος που την εκφράζει, δηλαδή το κείμενο, δεν είναι παρά η *αναπαράσταση* του δεδομένου ψήγματος γνώσης σε έναν συγκεκριμένο γλωσσικό κώδικα. Η παρατήρηση τούτη υποβιβάζει αναπόδραστα τη μετάφραση σε *μετασχηματισμό* μιας αναπαράστασης, κάτι που εννοιολογικά είναι απλό, στην πράξη όμως καθόλου, λόγω των γνωστών δυσκολιών που ενέχει η φύση κάθε γλώσσας. Το πραγματικό πρόβλημα δεν είναι όμως οι ιδιοτροπίες του εκάστοτε γλωσσικού ζεύγους, αλλά η αυτονόητη εξάρτηση της επιτυχίας του εγχειρήματος από το κατά πόσον ο επίδοξος μεταφραστής *κατέχει* το ψήγμα γνώσης, του οποίου την αναπαράσταση προσπαθεί να μετασχηματίσει. Και εδώ ακριβώς αναφαίνεται μια ενδιαφέρουσα διεκυστίδα: Στο μέτρο που η πρόσκτηση του εν λόγω ψήγματος γνώσης είναι πιο επίμοχθη από τη σπουδή των μεταφραστικών τεχνικών, καταλληλότερος μεταφραστής των αντίστοιχων κειμένων θα είναι πάντοτε ο κάτοχος της εν λόγω γνώσης. Εξ ου και κανένας πτυχιούχος μετάφρασης δεν θα διανοηθεί ποτέ να μεταφράσει μια διδακτορική διατριβή πάνω στην κβαντική κοσμολογία· ο μόνος ικανός για μια τέτοια αποστολή θα είναι πάντοτε ο πτυχιούχος φυσικής. Μολαταύτα, εάν ο πήχης που μετρά τον βαθμό δυσκολίας και εξειδίκευσης ενός κειμένου κρατηθεί χαμηλά, τα εφόδια του πτυχιούχου μετάφρασης δείχνουν να επαρκούν για τη μετάφραση λόγου που αναπαριστά νοητή μορφή: αφενός μεν διαθέτει τον απαραίτητο ακαδημαϊκό εξοπλισμό (μαθήματα εστιασμένα στη μετάφραση κειμένων συγκεκριμένων ειδών), αφετέρου δε τον επικουρεί η ίδια η φύση των κειμένων αυτών, ακριβώς επειδή προϋποθέτει τον σημασιακό περιορισμό των λέξεων, με αποτέλεσμα να του παρέχει την ενδιαφέρουσα δυνατότητα να επιτελεί το έργο του «σερφάροντας» πάνω στις μεμονωμένες λεκτικές σημασίες ενώ εν πολλοίς αγνοεί τα εννοιολογικά βάθη που πραγματεύεται το κείμενο στο σύνολό του². Η ταχυδακτυλουργία ετούτη θυμίζει λίγο αρτίστα πορτοφολά που «μετακομίζει» ένα αντικείμενο από την τσέπη του σακακιού του θύματος στη δική του πριν προλάβει κι ο ίδιος να καταλάβει τι άρπαξε. Ως επαγγελματική πρακτική φαίνεται μάλλον ύποπτη, και θα ήταν οπωσδήποτε καταδικαστέα, αν η καθημερινή εμπειρία δεν αποδείκνυε ότι επιτυγχάνει τον επιδιωκόμενο σκοπό με απρόσμενη συχνότητα και ακρίβεια. Ωστόσο, παρότι κατ' αυτόν τον τρόπο η επαγγελματική της βιωσιμότητα διασώζεται, η μετάφραση παραμένει πεδίο σχισματικό: Αφενός μεν επιστήμη ως προς τη δυνατότητα διατύπωσης προβλέψεων (σε συγκεκριμένα κειμενικά είδη) και τη θεωρητική της θεμελίωση,

¹ Να σημειωθεί εδώ ότι η φροντίδα που επέδειξε ο συντάκτης του πρωτοτύπου για την εξάλειψη τυχόν αμφισημιών δεν μεταλαμπαδεύεται στο μετάφρασμα μέσω της προσεκτικής σημασιακής απόδοσης και μόνο, αφού η λέξη που επιλέγεται στη γλώσσα-στόχο ως εύστοχη απόδοση ενός όρου της γλώσσας-πηγής μπορεί να εκτείνεται σε ευρύτερο σημασιακό πεδίο, κάτι που μας απασχολεί συχνότατα κατά τη μετάφραση εγγράφων των ενωσιακών θεσμικών οργάνων.

² Από τότε που προσελήφθη στην Επιτροπή, δεν έχει περάσει μέρα που η επαγγελματική πρακτική να μην έχει επαληθεύσει το βάσιμο τούτης της παρατήρησης.

αφετέρου δε εξευγενισμένη μετασχηματιστική διαδικασία στερημένη ιδίων δομών, καταδικασμένη να μη χειραφετηθεί ποτέ³.

Ας επανέλθουμε όμως στα κειμενικά είδη: Στο άλλο άκρο του φάσματος βρίσκεται ο ποιητικός λόγος, ο οποίος συνιστά τη ρητή έκφραση μιας αισθητής μορφής που έχει συλληφθεί και αποκρυσταλλωθεί είτε πριν από τη συγγραφή είτε κατά τη διάρκειά της, καθώς, ενόσω έγραφε, οι προθέσεις του ποιητή τον είχαν εγκαταλείψει χωρίς να το καταλάβει, για ν' αφήσουν τη θέση τους σε άλλες, δοσμένες άγνωστο από πού και κλειδωμένες μέσα στο τελικό αποτέλεσμα, με μια ευλογοφάνεια που κάνει και τον ίδιον ν' απορεί⁴. Σκοπός του ποιητικού λόγου εν είδει, και της τέχνης εν γένει, δεν είναι η περιγραφή της πραγματικότητας. Η τέχνη είναι ένα σχόλιο πάνω στην πραγματικότητα, και η πραγματικότητα δεν μπορεί να νοηθεί ως τετελεσμένη, αν δεν δευτερολογηθεί από ένα τέτοιο σχόλιο τέχνης. Αυτό το σχόλιο της τέχνης είναι πολύ πιο πραγματικό από την ίδια την πραγματικότητα, γιατί ακριβώς αποκαλύπτει εκείνες τις κρυφές όσο και ουσιαστικές διεργασίες που αναπαράγουν συνεχώς τη συγκινησιακή πραγματικότητα του ανθρώπου. Αυτή για την οποία μιλά κυρίως η τέχνη. Αυτή με την οποία αποκλειστικά υπάρχει ο άνθρωπος⁵. Κοντολογίς, αφετηρία της τέχνης είναι η πεποίθηση πως, κοσκινίζοντας τις αδιάφορες ποσότητες του βιοτικού χρόνου, θα αποθησαυρίσουμε τα ψήγματα εκείνα της αισθητηριακά αντιληπτής πραγματικότητας που περικλείουν και περιγράφουν τη βαθύτερη ουσία μιας ανθρώπινης κατάστασης⁶. Εναπόκειται έπειτα στον καλλιτέχνη να τα αναπαραστήσει με τα μέσα της επιλογής του, επιστρέφοντας την αποκάλυψη αυτή στον άνθρωπο ως φαντασμαγορική δικαίωση⁷. Εκεί ακριβώς εντοπίζονται και οι δυσκολίες, καθώς, στο πεδίο του λόγου που μας αφορά, οι λέξεις αποδεικνύονται αριθμητικά και παραστατικά ανεπαρκείς. Αριθμητικά, διότι η λέξη «δυστυχία» είναι μία, κι ακόμη κι αν επιστρατεύσουμε τις συνώνυμες της δεν θα συγκεντρώσουμε παρά μια χούφτα παρεμφερή σημαίνοντα, τη στιγμή που γνωρίζουμε πως οι τρόποι της δυστυχίας είναι άπειροι. Παραστατικά, διότι τα ουσιαστικά και τα επίθετα περιγράφουν πάντοτε την εκάστοτε κατηγορία ποιοτικά και όχι ποσοτικά: όταν δηλώνουμε «δυστυχείς», η ένταση της δυστυχίας απουσιάζει από το επίθετο. Γενεσιουργός αιτία της υφολογικής διάστασης κάθε λογοτεχνίας από τον καθημερινό λόγο είναι συνεπώς η διαπίστωση πως, στο μέτρο που σκοπός μας είναι η περιγραφή του αισθητού, οι κατηγορίες του είναι συνεχείς και δυσσύλληπτες, οι δε λέξεις λείπουν. Ωστόσο, η γλώσσα περιέχει συγκινησιακούς πόρους ανάμικτους με τις πρακτικές και με τις άμεσα σημασιολογικές της ιδιότητες. Το καθήκον, το έργο, ο ρόλος του ποιητή είναι να φανερώσει και να ενεργοποιήσει αυτές τις δυνάμεις κίνησης και μαγείας, αυτά τα διεγερτικά της συγκινησιακής ζωής και της διανοητικής ευαισθησίας, τα οποία στη συνηθισμένη γλώσσα συγχέονται με τα σημεία και με τα μέσα επικοινωνίας της καθημερινής και επιφανειακής ζωής. Ο ποιητής αφιερώνεται λοιπόν και αναλώνεται στον προσδιορισμό και στη δημιουργία μιας γλώσσας μέσα στη γλώσσα⁸. Τούτο καθίσταται όμως εφικτό μόνον αν επιτραπεί στις λέξεις να εξαπλωθούν σε όλο το φάσμα του σημασιακού τους πλούτου, τόσο του συνειδητού, που δεν είναι άλλο από τις λεξικογραφικές τους συμπαράδηλώσεις, όσο και του υποσυνείδητου, που είναι και το πιο χρήσιμο στον ποιητή: διότι, στο διάβα της μακράιωνης εμβάπτισής τους σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο που αναζητά διαρκώς ρητή έκφραση εκ των ενόντων, οι λέξεις έχουν κατ' επανάληψιν υποβληθεί, κατά παράβαση του «αυστηρού»⁹ τους νοήματος, σε πλάγιες χρήσεις που εκτρέπουν ελαφρώς τη σημασιακή τους απόχρωση, και σε τρόπους του λέγειν που προλειαίνουν την άδηλη διασύνδεσή τους με άλλες λέξεις και σημασίες, φαινομενικά ασυσχέτιστες. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το λεκτικό φάσμα των γλωσσών προικίζεται στο υποσυνείδητο του φυσικού τους χρήστη με απρόσμενο συνειρμικό πλούτο, κι είναι μάλλον αυτός η πραγματική πηγή απ' όπου πνέουν προς τον ποιητή οι αύρες της επίνοιας που ονομάζουμε «έμπνευση» και της αποδίδουμε, ήδη από τον Όμηρο, μεταφυσική αιτιολογία λόγω του υποσυνείδητου, άρα ανεξέλεγκτου και

³ Εντυπωσιακή αναλογία, ως προς τα χαρακτηριστικά αυτά, με τη μετάφραση παρουσιάζει η επιστήμη της παιδαγωγικής, η ανάπτυξη όμως των ομοιοτήτων και διαφορών τους στο παρόν κείμενο θα συνιστούσε μεγάλη και περιττή παρέκβαση.

⁴ Οδυσσεάς Ελύτης, Η μέθοδος του «άρα», Εν λευκώ, Ίκαρος 1992.

⁵ Γιώργος Χειμωνάς, Μονόλογος από την τηλεοπτική εκπομπή «Μονόγραμμα» της Ηρώς και του Γιώργου Σγουράκη, 1983.

⁶ Η τέχνη που δικαιώνει παραστατικότερα αυτό το επιχείρημα είναι, φυσικά, η φωτογραφία. Αυτό ακριβώς είναι που θαυμάζουμε σε έναν φωτογράφο όταν του αποδίδουμε το ταλέντο «να συλλαμβάνει πάντοτε την κατάλληλη στιγμή».

⁷ Βλ. σημ. 5.

⁸ Paul Valéry, Επιλογή από το έργο του, Στιγμή 1996.

⁹ Προφανώς η λέξη χρίζει εισαγωγικών: αν υπάρχει κάτι που αποκλείεται στις λέξεις, αυτό είναι η συγκεκριμένη σημασία.

απρόσκλητου, χαρακτήρα της. Η σημασιακή τούτη εξακτίνωση των λέξεων κομίζει τη δυνατότητα της σύμπλεξης τους σε αδόκιμους συνδυασμούς που πυροδοτούν, με τη σειρά τους, νέες σημασιακές προεκτάσεις, χωρίς να υποτιμάται καθόλου το εντυπωσιακό, όσο και ανεξήγητο, φαινόμενο του υπερφυσικού τονισμού της σημασίας μιας λέξης μέσω της απλής, προζαϊκής σχεδόν πλαισίωσής της από ανεπιτήδευτο συγκείμενο που τη φωτίζει εκτυφλωτικά¹⁰.

Η παραπάνω υπόθεση επιρρωνύεται από ορισμένες παρατηρήσεις, οδηγεί δε σε σημαντικά συμπεράσματα: Πρώτον, ότι η άριστη γνώση μιας ξένης γλώσσας, αν έχει σφυρηλατηθεί εκτός του πολιτισμικού πλαισίου των φυσικών ομιλητών της, συνήθως δεν αρκεί για την αποτίμηση ποιήσης γραμμένης στην εν λόγω γλώσσα. Δεύτερον, ότι, ενώ εκ πρώτης όψεως φαίνεται να αποτελεί αυθαίρετη ακροβασία, η ποιητική δημιουργία χαίρει σε γενικές γραμμές μιας έντονης συναίνεσης, τόσο ως προς την αξία της, όσο και ως προς τα χαρακτηριστικά της μορφής που αναπαριστά. Πού αλλού θα μπορούσε να οφείλεται αυτή η συναίνεση, αν όχι στη νύξη, από πλευράς του ποιητή, υποσυνείδητων χορδών που, λόγω της κοινότητας του πολιτισμικού υποβάθρου, μοιράζεται και ο εκάστοτε ομόγλωσσος αναγνώστης, με αποτέλεσμα η επαφή με τον ποιητικό λόγο να τον μεταβάλλει στιγμιαία σε «εμπνευσμένο»¹¹; Τρίτον, ότι όσο περισσότερο επικαλείται ένας ποιητικός λόγος το υποσυνείδητο του αναγνώστη, τόσο πιο αφύσικος ηχεί αν κριθεί με τα μέτρα και τα σταθμά του καθημερινού λόγου, καθώς οι λέξεις του δεν αγκυρώνονται στο ηχηρό σήμα της τρέχουσας σημασίας τους, αλλά στον αχνό ψίθυρο των συνειρμών που αφυπνίζουν¹². Συνακόλουθα, η ικανότητα παρακολούθησης ενός τέτοιου λόγου είναι αποτέλεσμα μιας επίμονης άσκησης καταπίεσης του θεμελιώδους γλωσσικού αυτοματισμού που αντικαθιστά άμεσα στον νου του αναγνώστη κάθε λέξη με την κύρια σημασία της. Η επιτυχία αυτού του εγχειρήματος είναι αποτέλεσμα μύησης και όχι μαθητείας, επιφυλάσσεται δε μόνο σε όσους έχουν πράγματι ανάγκη να αποδώσουν στο άρρητο της ανθρώπινης εμπειρίας το μερίδιο που του αναλογεί στην έκφραση¹³. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι ετούτη η παρατήρηση, σε συνδυασμό με την αμέσως προηγούμενη, οδηγούν στο συμπέρασμα πως ο χαρισματικός αναγνώστης είναι πλασμένος από την ίδια στόφα με τον ποιητή καθώς, για τον δεύτερο, *τεχνική, πείρα, επίδοση, προάσκηση, εξωτερικά χαρίσματα δεν υπολογίζονται. Μόνο ό,τι υπερβαίνει τον καλλιτέχνη γεννά το αναπάντεχο*¹⁴, γεγονός που, στις μεγαλειώδεις στιγμές του έργου του, τον καθιστά τόσο αμέτοχο βουλευτικά στη συγγραφή, όσο και τον αναγνώστη. Και, τέταρτον, ότι ο ρόλος, οι διαστάσεις και η διαπλοκή των λέξεων, σε συνδυασμό με την απαραίτητη υποταγή τους στις αισθητικές επιταγές της εκάστοτε φόρμας, τις καθιστά *αναντικατάστατες*, το δε κείμενο στην ολότητά του *μη συνοψίσιμο*¹⁵. *Όλα γίνεται να τα λύσεις και να τα επανασυνδέσεις, εκτός από τα λόγια που έγραψε ο ποιητής. Κάποια βίδα στο τέλος θα σε μπερδέψει. Μήτε που θα εφαρμόζει πουθενά, μήτε που χωρίς αυτή θα λειτουργεί το μηχάνημα*¹⁶. *Αποτέλεσμα είναι ο δεσμός μορφής και περιεχομένου*¹⁷ που προσδίδει στο κείμενο τον χαρακτήρα του ιδεογράμματος· ενός ιδεογράμματος στο οποίο κανένα σημείο ή γραμμή δεν επιδέχεται την παραμικρή αλλαγή. Καταφεύγοντας στον εξοπλισμό της αριστοτελικής ορολογίας, θα μπορούσαμε συνεπώς να διατυπώσουμε το ακόλουθο κριτήριο: *Ένας λόγος είναι ποιητικός στο μέτρο που τα δομικά του στοιχεία συνιστούν την ουσία και όχι τα συμβεβηκότα της μορφής που αναπαριστά.*

¹⁰ Το τελευταίο τούτο γνώρισμα χαρακτηρίζει το σύνολο της ποίησης του Καβάφη και τις δυνατές στιγμές του Ρίτσου, του Εγγονόπουλου και του Σεφέρη. Ο λόγος τους αρθρώνεται φαινομενικά με τα γαιώδη συστατικά της καθημερινής ομιλίας, κι είναι απορίας άξιο από πού αντλεί τη δύναμή του.

¹¹ Βλ. σημ. 8.

¹² Τυπικά παραδείγματα τέτοιου λόγου στην ελληνική γραμματεία αποτελούν η ποίηση του Εγγονόπουλου και του Εμπειρικού, καθώς και η πεζογραφία του Χειμωνά. Ωστόσο, κάθε λογοτεχνία, ακόμα και η πιο εύληπτη, αδυνατεί να συγκινήσει χωρίς μικρές έστω δόσεις αυτού του «φίλτρου».

¹³ Ενδιαφέρον είναι ότι η ικανότητα συντονισμού του αναγνώστη με το ανάγνωσμα παρουσιάζει διακυμάνσεις που θυμίζουν πολύ τα καπρίτσια της δημιουργικής έμπνευσης. Ως προς το ζήτημα της ανάγκης για δημιουργία, βλ. επιστολή του Rainer Maria Rilke στον Xaver Kappus, της 17ης Φεβρουαρίου 1903, Γράμματα σ' ένα νέο ποιητή, Ίκαρος 2010. Η ανάγκη για ανάγνωση δεν διαφέρει σε τίποτα απολύτως, γεγονός που τονίζει ακόμη περισσότερο τη συμμετρία ποιητή-αναγνώστη.

¹⁴ Κωστής Παπαγιώργης, Ντουέντε, Κέντρο Δηλητηριάσεων, Καστανιώτης 2006.

¹⁵ Ας σημειωθεί εδώ ότι το χαρακτηριστικό αυτό έχει χρησιμοποιηθεί από τον Paul Valéry ως ορισμός της ποίησης: «Ποίημα είναι αυτό που δεν μπορεί να συνοψιστεί. Μια μελωδία δεν συνοψίζεται». Βλ. σημ. 8.

¹⁶ Βλ. σημ. 4.

¹⁷ Βλ. σημ. 8.

Επιστρέφοντας στο αρχικό μας ερώτημα, τα προγνωστικά που διαφαίνονται βάσει των ανωτέρω συλλογισμών όσον αφορά την εφικτότητα και την ιεράρχηση των προτεραιοτήτων του μεταφραστικού εγχειρήματος στην περίπτωση του ποιητικού λόγου δεν είναι και τόσο ευοίωνα. Ξεκινώντας από την εφικτότητα, αυτή κρίνεται από το αν η αισθητή μορφή μπορεί να αναπαρασταθεί στον γλωσσικό κώδικα-στόχο μέσω κειμένου ίδιας ή παραπλήσιας φόρμας, καθώς πρόσθετος δεσμός στη μετάφραση του ποιητικού λόγου είναι η απαίτηση αντιστοιχίας, ως προς τη φόρμα, μεταξύ πρωτοτύπου και μεταφράσματος. Βάσει της προηγούμενης ανάλυσης, η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι σαφώς αρνητική, καθώς η ταυτότητα μορφής και περιεχομένου καθιστούν την όποια αντικατάσταση λέξεων απαγορευτική: *Ένας λόγος είναι μη μεταφράσιμος ακριβώς στο μέτρο που είναι ποιητικός, καθώς η όποια προσπάθεια μετασχηματισμού του τον αλλοτριώνει*. Εδώ ωστόσο δείχνει να ελλοχεύει και μια αντίφαση: Εάν μια γλώσσα είναι αρκούτως ανεπτυγμένη, θα επιτρέπει την έκφραση κάθε αισθητής μορφής μέσω κειμένου οποιασδήποτε επιθυμητής φόρμας. Γιατί λοιπόν να καθίσταται αδύνατη στην πράξη η μετάφραση του ποιητικού λόγου; Ως προς τούτο, υπάρχουν δύο παρατηρήσεις: Πρώτον, οι γλώσσες δεν είναι ομοιόμορφα ανεπτυγμένες ως προς όλες τις εκφραστικές τους δυνατότητες. Μια γενική εμπειρική παρατήρηση είναι ότι *καταλληλότερες για την αναπαράσταση όλης της παλέτας των αισθητών μορφών είναι οι εμπειρικές γλώσσες που ενσωματώνουν πλειάδα γλωσσικών επιπέδων στην τρέχουσα χρήση τους*. Αυτός είναι ο λόγος που στην αγγλική, τη γαλλική, τη ρωσική και την ελληνική μπορεί να ευδοκιμήσει στο έπακρο κάθε λογοτεχνικό ρεύμα. Αντίθετα, στην κανονιστική και μονοδιάστατη γερμανική ταιριάζει περισσότερο, στον 19ο αιώνα, ο ρεαλισμός παρά ο ρομαντισμός, στον δε 20ό αιώνα άνθισε στη γλώσσα αυτή μόνο ο εξπρεσιονισμός και η ζοφερή εκδοχή του μοντερνισμού¹⁸. Δεύτερον, και κυριότερον, κάθε μεταφραστική προσπάθεια, πέρα από την ακεραιότητα της αισθητής μορφής και την πιστότητα στη φόρμα, οφείλει να σέβεται, σε αδρές γραμμές, και το περιεχόμενο του λόγου, κι η υποχρέωση τούτη αντανakλάται στην *πρόθεση, έστω, σεβασμού, από πλευράς του μεταφραστή, της κύριας σημασίας κάθε μεμονωμένης λέξης και φράσης*. Δημιουργείται συνακόλουθα μια, ασυμβίβαστη στην πράξη, τριπλέτα δεσμών, μέλη της οποίας είναι η *αισθητή μορφή, η φόρμα και τα επιμέρους σημαίνοντα*. Αν προσκολληθεί κανείς στα επιμέρους σημαίνοντα θα χάσει την αισθητή μορφή, άρα θα κάνει μια τρύπα στο νερό. Ο λόγος είναι πως η λέξη εκείνη της γλώσσας-στόχου που έχει στην τρέχουσα χρήση της την ίδια κύρια σημασία με την προς απόδοση λέξη της γλώσσας-πηγής, έχοντας ζυμωθεί σε άλλο πολιτισμικό περιβάλλον, θα διαθέτει συνήθως εξολοκλήρου διαφορετικό συνειρμικό περιεχόμενο, με αποτέλεσμα να παραπέμπει αλλού. Αν, από την άλλη, προσκολληθεί κανείς στην αισθητή μορφή, ενδέχεται να γράψει ένα ολωσδιόλου διαφορετικό κείμενο. Όλο το εγχείρημα συνίσταται συνεπώς στον εντοπισμό του ιδανικού σημείου ισορροπίας μεταξύ των δύο, μια ακροβασία που αποδεικνύεται πραγματικά σχοινοβατική αν η φόρμα του λόγου είναι αυστηρή και επιλέξει κανείς να τη σεβαστεί¹⁹. Στην πράξη, ευτυχώς, το αδιέξοδο τούτο γεφυρώνεται χάρη στην κοινή φύση του ανθρώπινου ψυχισμού: Παρά τις πολυποίκιλες πολιτισμικές διαφορές τους, οι άνθρωποι αισθάνονται με τον ίδιο τρόπο τη βιοτική εμπειρία, το δε υποσυνείδητο τους έχει οδηγήσει σε παραπλήσιους εκφραστικούς διαύλους. Εκεί οφείλεται και το βάσιμο της σωτήριας παρατήρησης που επαληθεύεται καθημερινά στη λογοτεχνική μετάφραση: *Ότι, κατά την προσπάθεια απόδοσης μιας λέξης, ανασκαλεύοντας το πλήθος των πιθανών υποψηφίων, συνήθως κάποια βρίσκεται τελικά που πετυχαίνει συγχρόνως την ταύτιση με την κύρια σημασία και το συνειρμικό περιεχόμενο*. Έστω και διά της εφαιπτομένης...

¹⁸ Παραδείγματα από το κάθε είδος είναι, αντίστοιχα, ο Gottfried Keller και ο Joseph von Eichendorff, για τον 19ο αιώνα, και ο Franz Kafka και η Ingeborg Bachmann για τον 20ό. Φυσικά, ο υποκειμενικός χαρακτήρας της εν λόγω κρίσης είναι αυτονόητος. Όσο για τη λογοτεχνική καταλληλότητα κάθε γλώσσας, θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο παραπάνω κανόνας είναι πολύ γενικός. Στην πραγματικότητα υπεισέρχονται και άλλες παράμετροι, τις οποίες κάθε γλώσσα αξιοποιεί, αν αποτελούν δυνατό της σημείο. Παράδειγμα τέτοιας παραμέτρου είναι η *εκφραστική ταχύτητα* που χαρακτηρίζει, π.χ., την ολιγοσύλλαβη και ελλειπτική αγγλική περισσότερο, ίσως, από κάθε άλλη σύγχρονη γλώσσα. Οι αγγλόφωνοι λογοτέχνες γνωρίζουν το πλεονέκτημα τούτο και το εκμεταλλεύονται για τη δημιουργία αστραπιαίων εντυπώσεων που είναι συχνά αδύνατον να αποδοθούν στο ελληνικό μετάφρασμα. Εντούτοις, φαντάζομαι πως ισχυρή παράμετρο θα πρέπει να αποτελεί και η ίδια η *αρχιτεκτονική* μιας γλώσσας, καθώς θα δημιουργεί εντυπώσεις που θα είναι αδύνατον να αποδοθούν σε γλώσσα διαφορετικής αρχιτεκτονικής (αν μιλάμε, π.χ., για το ζεύγος γλωσσών «κινεζικά-ελληνικά»). Μη γνωρίζοντας όμως παρά γλώσσες τυπικά ευρωπαϊκές, αυτό είναι κάτι που απλώς και μόνο το υποψιάζομαι.

¹⁹ Όσοι έχουν δοκιμάσει να μεταφράσουν έμμετρη και ομοιοκατάληκτη ποίηση, κυρίως δε σονέτο, ξέρουν από πρώτο χέρι το μέγεθος αυτών των δυσκολιών.

Έτσι τελικά επιτυγχάνουμε, κι όταν καταπλεύσουμε, αλατισμένοι κι άξιοι, στην Κολχίδα, ανακαλύπτουμε πως το χρυσόμαλλο δέρας του μόχθου μας είναι κάτι άλλο: Όχι μια *Μεταγραφή*, αλλά μια *Δεύτερη Γραφή*, όπως εύστοχα τιτλοφόρησε κάποτε ο Ελύτης μια ποιητική συλλογή μεταφρασμάτων του· διότι, όσο προσεκτικός κι αν είναι ο διάπλους των συμπληγάρων, όσο μαεστρικός ο συμβιβασμός του ανέμου με το ρεύμα, η αλήθεια είναι πως η ίδια η θάλασσα θα έχει αλλάξει. Το «άρωμα» του νέου γλωσσικού κώδικα, με τις ιδιομορφίες και την πολιτισμική του απόσταση, θα συνθέτει έναν άλλο καμβά, όπου οι συμβιβασμοί στους οποίους υποχρεωθήκαμε θα χαράζουν έναν άλλο χάρτη, κι όσο ίδιος με τον πρωτότυπο κι αν φαίνεται, στα επιμέρους του χαρακτηριστικά, ο λόγος του μεταφράσματος, τόσο επίμονα άλλο θα είναι εκείνο: Τούτη ακριβώς είναι η διαπίστωση που αίρει την αντίφαση μεταξύ της θεωρητικής μη μεταφρασιμότητας και της πρακτικής αλήθειας, που θέλει τους ανθρώπους να μεταφράζουν, χιλιετίες τώρα, τη λογοτεχνία τους από τη μία γλώσσα στην άλλη. Κι αν σε κάποιους ο συλλογισμός τούτος φανεί υπέρ το δέον «ποιητικός», και γι' αυτό ανεργάτιστος, *ας σκεφτούν* ότι στους πολύγλωσσους συμβαίνει συχνά να θυμούνται *τι διάβασαν σε ένα εγχειρίδιο οδηγιών χρήσης, αλλά όχι σε ποια γλώσσα το διάβασαν*. Αυτό σημαίνει ότι η νοητή μορφή έγινε κτήμα τους, ενώ η περιπτωσιακή της κωδικοποίηση ξεχάστηκε, καθώς δεν αποτελεί μέρος της ουσίας της. Ποτέ όμως δεν ξεχνά κανείς σε ποια γλώσσα διάβασε ένα ποίημα ή κάποια φράση που τον σφράγισε. Κι αν δεν μπορεί πια να την ανακαλέσει αυτολεξεί στην πρωτότυπη γλώσσα της, χάνεται μαζί κι η συγκίνηση που του προκάλεσε, αφήνοντας πίσω μόνο τη βεβαιότητα της εμπειρίας.

Οι παραπάνω συλλογισμοί οδηγούν αναπόδραστα στο συμπέρασμα ότι βασική προτεραιότητα του λογοτεχνικού μεταφραστή οφείλει να είναι η *μίμηση της αναγνωστικής εμπειρίας του πρωτοτύπου*. Ωστόσο, μακριά από το να αποτελεί απάντηση στο ερώτημα της ιεράρχησης των μεταφραστικών προτεραιοτήτων, η διαπίστωση τούτη απλώς το εισάγει, καθώς επιτυγχάνει μεν να καθορίσει το γενικό πλαίσιο του στόχου, δεν μας λέει όμως τίποτα για τον τρόπο προσέγγισής του. Ευνόητο είναι πως, όσο ο λόγος παραμένει λίγο-πολύ δέσμιος των τυπικών προζαϊκών συμβάσεων, όπως συμβαίνει στη συνήθη πεζογραφία, τα τεχνάσματα που γεννούν τις εκάστοτε αναγνωστικές εντυπώσεις είναι —ως έναν βαθμό πάντοτε— αναγνωρίσιμα, με αποτέλεσμα να υπάρχει τρόπος να χρησιμοποιηθούν και στη γλώσσα-στόχο, επιφέροντας κατά προσέγγιση το ίδιο αποτέλεσμα. Η αποστολή τούτη δεν απαιτεί από τον μεταφραστή να συντονίζεται απλώς και μόνο με το κείμενο, αλλά να είναι σε θέση να εντοπίσει και τις άδηλες εκείνες τεχνικές, με τις οποίες νύσσει ο συνθέτης του πρωτοτύπου τις συγκινησιακές χορδές του αναγνώστη. Τούτο, ωστόσο, δεν είναι πάντοτε εφικτό· κι όποτε τυχαίνει να είναι, συμβαίνει η εν λόγω τεχνική να είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με συγκεκριμένες αρετές της γλώσσας-πηγής, τις οποίες η γλώσσα-στόχος στερείται²⁰. ή να είναι, στη γλώσσα-στόχο και μόνο, ανταγωνιστική με κάποια άλλη τεχνική που πρέπει να χρησιμοποιηθεί συγχρόνως²¹. Η περιπτώσιολογία των δυσκολιών που ανακύπτουν είναι τόσο μεγάλη και οι παράγοντες που πρέπει να ληφθούν υπόψη τόσο πολυάριθμοι, ώστε η αναλυτική τους παράθεση δεν θα είχε νόημα στο πλαίσιο του παρόντος κειμένου. Όσο περισσότερο δε εξακοντίζεται ο λόγος πέρα από τα προβλέψιμα και καθίσταται υπερβατικός, τόσο πιο ανεργήνευτοι είναι οι συγκινησιακοί του μηχανισμοί και τόσο πιο αξεχώριστος φαντάζει από τον καμβά της γλωσσικής περίπτωσης όπου γεννήθηκε και υφάνθηκε, με αποτέλεσμα η παραπλανητική σαφήνεια της μεταφραστικής προτεραιότητας, όπως ορίστηκε στην αρχή της παραγράφου, να αποκαλύπτει το μεθοδολογικό της κενό: Για τον λογοτεχνικό μεταφραστή, οι μόνες κατευθύνσεις που υπάρχουν είναι αυτές που ο ίδιος θα προτιμήσει, και κάθε επιλογή είναι επιτρεπτή, αρκεί να δικαιώνεται από το αποτέλεσμα. Συνακόλουθα, όσο πιο ποιητικός είναι ένας λόγος, τόσο μεγαλύτερο είναι το πιθανό φάσμα των μεταφρασμάτων που τον αποδίδουν, γεγονός που καθιστά από δυσχερή έως αδύνατη την όποια διατύπωση προβλέψεων. Έτσι φτάσαμε σε ένα συμπέρασμα που κατά βάθος γνωρίζαμε εξαρχής: Όσο περισσότερο αποτελεί τέχνη ένας λόγος, τόσο περισσότερο αποτελεί τέχνη —και, συνεπώς, όχι επιστήμη— η μετάφρασή του.

²⁰ Π.χ., η χαρακτηριστική ευκολία της γερμανικής στη σύνταξη μακροπεριόδου λόγου αποτελεί σημαντική πρόκληση για τον Έλληνα μεταφραστή. Ο χωρισμός των μακροσκελέστερων περιόδων σε μικρότερες κατά τη μετάφραση αλλοιώνει την αίσθηση του κειμένου, το καθιστά όμως πιο ευανάγνωστο. Αντίθετα, η διατήρηση της μακροπεριόδου δομής θα έχει ως αποτέλεσμα ο Έλληνας αναγνώστης, σε σχέση με τον Γερμανό, να αισθάνεται το κείμενο κατά τόπους βαρύτερο.

²¹ Π.χ., η αγγλική γλώσσα μπορεί, εκ της δομής της, να συνδυάζει την ελλειπτικότητα με την ακριβολογία. Προκειμένου να συνδυασθούν, στο μέτρο του δυνατού, οι εντυπώσεις αυτές στην ελληνική, θα χρειαστεί να καταφύγει κανείς ενδεχομένως σε λέξεις εξεζητημένες, κινδυνεύοντας έτσι να αποκλίνει ως προς το γλωσσικό επίπεδο.

Πλησιάζοντας στο τέλος του προβληματισμού μας, εκκρεμεί η απάντηση σε ένα τελευταίο ερώτημα: Δεδομένου ότι δεν αρκεί να αποδεικνύεται η *θεωρητική* μόνο εφικτότητα ενός εγχειρήματος, αλλά και η *πρακτική*, απομένει να διευκρινιστεί ποιος είναι ο κατάλληλος για να το φέρει εις πέρας. Τις απαιτήσεις του εγχειρήματος τις καταδεικνύουν οι συλλογισμοί που προηγήθηκαν: Αν γλιτώνει κάτι ο μεταφραστής σε σχέση με τον συνθέτη του πρωτότυπου, τούτο είναι η γενική πλοκή και ο τρόπος με τον οποίο αυτή εκτυλίσσεται από τη μια φράση στην επόμενη. Κατά τα άλλα, κληρονομεί όλες τις δυσκολίες και τις υποχρεώσεις της σύνθεσης, καθώς οφείλει, παλεύοντας λέξη προς λέξη, να επιτύχει στη γλώσσα-στόχο όλες τις υπερβάσεις που κατόρθωσε ο συνθέτης στη γλώσσα-πηγή²². Είναι λοιπόν, κατά περίπτωση, πεζογράφος ή ποιητής που συνθέτει τρόπον τινά *καθ' υπαγόρευση*, αντίστοιχος ενός μουσικού εφοδιασμένου με την παρτιτούρα. Γνωρίζουμε δε όλοι καλά πως, αν απαιτούμε συναυλιακές επιδόσεις, δεν αρκούν ούτε όσοι βγάζουν απλώς τις νότες, ούτε κι οι ίδιοι οι αριστούχοι των ωδείων ακόμη: Χρειάζεται ο *οιστρήλατος*, ο *μουσόληπτος*, *κοντολογίς*, στην περίπτωσή μας, ένας άλλος συγγραφέας ή ποιητής²³, ή το *alter ego* του, ο *μυημένος*, *περιπαθής* αναγνώστης, που είναι παντελώς αδιάφορο αν δεν έπιασε ποτέ του πένα ή αν τόλμησε και δεν τα κατάφερε λόγω ψυχολογικών αγκυλώσεων ή άλλης αιτίας. Θα πρέπει να ξανατονιστεί εδώ η σημασία της μύησης σε αντιδιαστολή με τη μαθητεία, καθώς η πρώτη είναι η μοναδική που μπορεί να εμψύσει αισθητικά κριτήρια. Όσο θα παραμένουμε ανίκανοι να εξηγήσουμε γιατί μια πρόταση συνιστά ποίηση ή είναι απλώς όμορφη, ενώ μια άλλη, ίδιου ακριβώς νοήματος, όχι, θα είμαστε ανίκανοι και να διδάξουμε σε οποιονδήποτε τη μέθοδο να τις ξεχωρίζει. Κάποια μέρα, πιθανόν, οι ηλεκτρονικοί εγκέφαλοι, καταμετρώντας τη διαδοχή φωνηέντων και συμφώνων σ' όλους τους ενδεχόμενους συνδυασμούς, να «καρφώσουν» κάπου τον μαγικόν εκείνο συνδυασμό που το αίσθημα του ποιητή συνέλαβε ακαριαία. Θα' τανε όμως, ας τ' ομολογήσουμε, κι από λίγο δολοφονία. Δεν αφαιρεί κανείς τους πέπλους της Θεάς ατιμωρητί· ούτε και θα καταφέρει τίποτε²⁴.

Ωστόσο, ο κόσμος βρίθεται από σχολές μετάφρασης, πανεπιστημιακές και μη, που περιλαμβάνουν επί σειρά εξαμήνων μαθήματα «λογοτεχνικής μετάφρασης» στο αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών τους. Όπως βρίθεται κι από «εργαστήρια δημιουργικής γραφής». Δεν ξέρω τι διδάσκεται ούτε στα μεν ούτε στα δε, εξ ου και θα ήταν ιταμό να διατυπώσω την παραμικρή αρνητική κρίση. Αρύομαι όμως, *έν πλήρει ἀθωότητι*, από την ανοικτίρμονα πραγματικότητα τη διαπίστωση ότι κανένας συγγραφέας που άφησε εποχή δεν μαθήτευσε στα δεύτερα· όπως επίσης και ότι κανένας σημαντικός λογοτεχνικός μεταφραστής ή επιμελητής του ελληνικού χώρου δεν χρειάστηκε τα πρώτα. Όσοι με εντυπωσίασαν κατά καιρούς αρκετά ώστε να ερευνήσω το παρελθόν τους διέθεταν κάθε πιθανή και απίθανη ακαδημαϊκή διαπίστευση, εκτός της μετάφρασης. Κι όσοι με τίμησαν με την προσωπική τους γνωριμία, παρατήρησα πως διέθεταν μια προσωπική βιβλιοθήκη που αριθμούσε λίγες χιλιάδες τίτλους, τους οποίους δεν είχαν απλώς διαβάσει, αλλά κάτι παραπάνω: τους είχαν διαβασμένους. Χωνεμένους, βαθιά μέσα τους, σαν μέρος του είναι τους. Γνώρισα κάποτε και κάποιον που είχε μεταπτυχιακό στη λογοτεχνική μετάφραση, αλλά όσο κι αν προσπάθησε δεν κατόρθωσε να κάνει καριέρα. Στο καθιστικό του σπιτιού του υπήρχε ένα ράφι με είκοσι βιβλία, κι αυτό ήταν όλο. Θεώρησα πως αυτό μου αρκούσε ως *ὄπερ ἔδει δεῖξαι*, κι έπαψα να απορώ.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να βεβαιώσω πως όσα λέω στην προηγούμενη παράγραφο δεν έχουν σκοπό να μειώσουν όσους ακολούθησαν στις σπουδές τους τη συγκεκριμένη κατεύθυνση: *ίσα-ίσα*, πιστεύω ειλικρινά πως όποιος ψηλαφεί εντός του μια γερή δόση «ντουέντε» στον λόγο, μόνο ωφελημένος θα βγει από μια τέτοια ακαδημαϊκή επιλογή. Τα τελευταία τούτα λόγια τα έγραψα απλώς και μόνο επειδή με κάνουν να υποψιάζομαι πως όλη η περίπλοκη θεωρητικολογία των προηγούμενων σελίδων ίσως και να 'ναι τελικά έγκυρη. Κι αν είναι έτσι, τότε δεν σας βασάνισα άσκοπα...

²² Δυστυχώς, στην πράξη αποδεικνύεται ότι οι απαιτήσεις τούτες είναι «φιλά γράμματα». Μια ματιά στον εκδοτικό κόσμο είναι αρκετή για να πείσει οποιονδήποτε ενδιαφερόμενο ότι ο μέσος μεταφραστής λογοτεχνίας δεν είναι καλά-καλά ικανός να απαγκιστρωθεί από τα χαρακτηριστικά εκφραστικά τικ της γλώσσας-πηγής, με αποτέλεσμα να διαβάσει κανείς ελληνικά και να μαντεύει σε ποια γλώσσα είναι γραμμένο το πρωτότυπο...

²³ Αν το καλοσκεφτούμε, δεν έχουν περάσει ούτε εκατό χρόνια από την εποχή που θεωρούσαμε αυτονόητο πως μόνο οι λογοτέχνες είναι αρμόδιοι να μεταφράζουν λογοτεχνία.

²⁴ Βλ. σημ. 4.

Μια νέα πραγματικότητα και οι νέες λέξεις της

Μέρος II

του Τάσου Αγγελίδη

Συνέχεια από το τεύχος 5

Οι νέες ξένες λέξεις που χρειάζονταν ορολογική απόδοση ήταν λιγότερες παλιότερα και δεν ήταν αποκλειστικά αγγλικές. Ούτε βέβαια μόνο σε αγγλικά πρωτότυπα. Η πρώτη που θυμάμαι ότι με απασχόλησε, στις αρχές της δεκαετίας του 90, και η οποία αποτέλεσε πρόκληση και αντικείμενο προβληματισμού και πολλών συζητήσεων γενικότερα, τόσο στα ελληνικά όσο και σε άλλες γλώσσες, βέβαια, ήταν η **Nachhaltigkeit (sustainability)**. Πήγα να ρωτήσω τους Γερμανούς μεταφραστές που ήταν κοντά μας και μου διευκρίνισαν ότι πρόκειται για νέο όρο και ότι θα έπρεπε να ρωτήσω σχετικά τον προϊστάμενό μου. Στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο το είχαν αποδώσει *αειφορία*, γεγονός που προκαλούσε κάποια αντίδραση έως και θυμηδία. Πάντως, ο όρος υπάρχει ακόμα, παρόλο που πλέον τον αποδίδουμε *βιωσιμότητα* και όχι *διατηρησιμότητα*, όπως είχε αποδοθεί παλιότερα.

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει κυριολεκτικά εισβολή νέων όρων και φράσεων που εισάγονται από τις ΗΠΑ και που δεν σχετίζονται πια μόνο με την τεχνολογία πληροφοριών, αλλά μάλλον με την κοινωνία, λόγω των κοινωνικών τάσεων και μεταβολών που ξεκινούν από εκεί και επεκτείνονται περισσότερο ή λιγότερο στον υπόλοιπο κόσμο. Επίσης, φαινόμενα και καταστάσεις που πάντα υπήρχαν τυποποιούνται πλέον και αποκτούν όνομα. Η γλώσσα αλλάζει για να συμπεριλάβει και να εκφράσει τη νέα πραγματικότητα και συνείδηση, καθώς και την πολιτική ορθότητα που συνεπάγονται.

Κυρίαρχο είναι βέβαια το ζήτημα των φύλων, που εκτός από τους όρους ΛΟΑΤΚΙ+, που τυποποιήσαμε ως ΤΕΓ, περιλαμβάνει και άλλους παράπλευρους στο πλαίσιο της συμπερίληψης, όπως τον όρο:

misgendering: λανθασμένη εμφυλοποίηση¹

Misgendering occurs when you intentionally or unintentionally refer to a person, relate to a person, or use language to describe a person that doesn't align with their affirmed gender. For example, referring to a woman as "he" or calling her a "guy" is an act of misgendering.

Άλλες προτάσεις για το *misgender* στα ελληνικά είναι οι εξής: *παραποκαλώ, προσφωνώ εσφαλμένα, προσφωνώ με λάθος φύλο.*

Το σώμα μας

Το σώμα μας εξακολουθεί να είναι αντικείμενο προσοχής, εξέτασης, σχολιασμού και κριτικής τόσο από εμάς τους ίδιους όσο και από τους άλλους βέβαια. Και το φαινόμενο αυτό επεκτείνεται.

Εκτός από τις σχετικές με την εμφάνισή μας νόσους, την *ανορεξία* και τη *βουλιμία*, δημιουργήθηκε τελευταία και η παρακάτω ομάδα όρων που αφορά τη θεώρηση του σώματός μας και την προσέγγισή του, από την ουδέτερη έως τα δύο συστατικά της, την αρνητική και τη θετική. Προφανώς, πάντως, δεν χρειάζεται να

¹ Keyes, O. (2018), «[The misgendering machines: trans/HCI implications of automatic gender recognition](#)» (Οι μηχανές λανθασμένης εμφυλοποίησης: προεκτάσεις της αυτόματης αναγνώρισης φύλου σε θέματα τρανς / αλληλεπίδρασης ανθρώπου-υπολογιστή), Εργασίες της ACM σχετικά με την αλληλεπίδραση ανθρώπου-υπολογιστή, 2(CSCW), 88. Παρατίθεται στην προσεχή έκδοση: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση Έρευνας και Καινοτομίας (2020) Gendered Innovations: How inclusive analysis contributes to research and innovation (Εμφυλες καινοτομίες: Πώς η συμπεριληπτική ανάλυση συμβάλλει στην έρευνα και την καινοτομία).

μισούμε το σώμα μας. Όπως γράφει και μια φίλη στο [parallaximag](https://parallaximag.gr)²: «Εξάλλου οι χοντροί είμαστε σπανίως κακοί άνθρωποι. Συνήθως είμαστε γενναιόδωροι και *people pleasers*».

body neutrality

Είναι η ισορροπία που επήλθε, ελπίζουμε, όσον αφορά τη στάση μας απέναντι στο σώμα μας.

“Body neutrality is a middle-of-the-road approach between body positivity and body negativity, says Dr. Albers. As the term suggests, it is neither loving nor hating your body. It’s based on the notions of acceptance and having respect for one’s body rather than love.”

Δεν πρόκειται απλά για τη θετική στάση προς το σώμα μας, δηλαδή το *body positivity*. Ουσιαστικά, με το *body neutrality* το άτομο δεν αποδίδει σημασία στην εξωτερική του εμφάνιση, δεν αισθάνεται μειονεκτικά αλλά ούτε και αντλεί αξία από αυτήν.

ableism

Ο όρος αυτός αφορά το σώμα των άλλων και βεβαίως στο πλαίσιο διακρισιακής μεταχείρισης: πρόκειται για τύπο διάκρισης και κοινωνικής προκατάληψης σε βάρος των αναπήρων ή ατόμων που εκλαμβάνονται ως ανάπηρα.

Παραδείγματα *ableism*:

η ερώτηση «τι πρόβλημα έχει»;

η φράση «μια χαρά φαίνεσαι, πάντως» σε άτομο με αναπηρία εν είδει φιλοφρόνησης,

η παρουσίαση ατόμων με αναπηρία ως πηγή έμπνευσης όταν επιδιώκουν καθημερινά πράγματα, όπως σπουδές ή καριέρα.

Προσπάθειες απόδοσης του όρου περιλαμβάνουν τα εξής: *αναπηροφοβία, αρτιμελισμός*

και πιο περιφραστικά: *εξιδανικευμένη κανονικότητα*.

Η ζωή και οι σύγχρονες εκφάνσεις της

permacrisis

Η λέξη της χρονιάς για το 2022 σύμφωνα με το Collins English Dictionary συμπυκνώνει την κατάσταση που βιώνουμε τα τελευταία χρόνια, τη μία κρίση μετά την άλλη.

Η λέξη ορίζεται ως «η εκτεταμένη περίοδος αστάθειας και ανασφάλειας, και συγκεκριμένα αυτή που ακολουθείται από μια σειρά καταστροφικών γεγονότων». Μεταξύ άλλων αναφέρονται ο πόλεμος στην Ουκρανία, οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, η πολιτική αστάθεια και η ραγδαία άνοδος του πληθωρισμού.

gaslighting

Από την άλλη, η λέξη της προηγούμενης χρονιάς για το Merriam Webster’s ήταν το *gaslighting*.

² https://parallaximag.gr/to-pachos-mou-to-kallos-mou-25190?fbclid=IwAR3UdozIDL1aElyRdu7tB8agVp7Xo3i5D_8KBWiXkuDmoX5u-GItaUFYuf4

Πρόκειται για μέθοδο συναισθηματικής χειραγώγησης, η οποία αποσκοπεί στη σπορά αμφιβολιών εντός ατόμων ή ομάδων ατόμων, έτσι ώστε να μην είναι βέβαια για την ίδια τους τη μνήμη, την αντίληψη και τη λογική. Ο θύτης μπορεί να αποκρύπτει πληροφορίες από το θύμα, να παραποιεί γεγονότα και καταστάσεις, να μειώνει την αξία του θύματος και να το υπονομεύει ή να το κακοποιεί προφορικά.

woke culture: κουλτούρα της αφύπνισης

Σύμφωνα με το [Oxford English Dictionary](#), ο όρος woke αναφέρεται σε άτομα με επίγνωση των κοινωνικών και πολιτικών ζητημάτων και ιδίως του ρατσισμού.

chilling effect: αποτρεπτικό αποτέλεσμα, αποτρεπτική επίδραση, αποθάρρυνση

Στο νομικό πλαίσιο, το *chilling effect* είναι η αποθάρρυνση άσκησης των νομικών δικαιωμάτων υπό τον φόβο νομικών κυρώσεων. Αυτή η αποτρεπτική επίδραση μπορεί να είναι αποτέλεσμα ενός νόμου, μιας δικαστικής απόφασης ή τυχόν απειλής για μήνυση, δηλαδή από οτιδήποτε θα μπορούσε να κάνει κάποιον άτομο να διστάσει να ασκήσει τα δικαιώματά του.

libel chill

Όταν ο ανωτέρω φόβος προέρχεται από μια απειλούμενη μήνυση για δυσφήμιση, τότε αναφερόμαστε σε *libel chill*. Στο πλαίσιο αυτό χρησιμοποιούνται και οι SLAPP (Strategic Lawsuit Against Public Participation), οι στρατηγικού χαρακτήρα αγωγές προς αποθάρρυνση της συμμετοχής του κοινού.

libel tourism

Τουρισμός δυσφημίσεων: πρόκειται για πρακτική στην οποία καταφεύγουν κυρίως κάτοικοι ή υπήκοοι ΗΠΑ που ασκούν μηνύσεις για δυσφήμιση στη Βρετανία λόγω του πιο περιοριστικού νομοθετικού πλαισίου που ισχύει στις ΗΠΑ.

Ο αγγλικός όρος *libel tourism* λέγεται για τις περιπτώσεις όπου κάποιος επιλέγει να κάνει αγωγή για συκοφαντική δυσφήμιση σε μια περιοχή δικαιοδοσίας (ας πούμε στο Ηνωμένο Βασίλειο) όπου εκτιμά ότι έχει περισσότερες πιθανότητες να κερδίσει.

Λέγεται και *άγρα έννομης τάξης*.

forum shopping

Ο συνάδελφος Πέτρος Παπακαλός, διευκρινίζει ότι, πράγματι, ο *libel tourism* αποτελεί ειδική περίπτωση *forum shopping*. Ως **forum shopping** χαρακτηρίζουμε συνήθως την καταχρηστική εκ μέρους του ενάγοντος επιλογή δικάζοντος δικαστηρίου, η οποία υπαγορεύεται από την πιθανολόγηση ότι το συγκεκριμένο δικαστήριο θα εφαρμόσει ουσιαστικό δίκαιο που είναι ευνοϊκότερο για τα συμφέροντα του ενάγοντος.

Το *forum shopping* ευνοείται στην πράξη από δύο δεδομένα: την ύπαρξη εννόμων τάξεων όπου τα δικαστήρια αναγνωρίζουν με ιδιαίτερη ευκολία ότι έχουν διεθνή δικαιοδοσία για την εκδίκαση συγκεκριμένων υποθέσεων. Την ευκολία των ίδιων δικαστηρίων να εφαρμόζουν το δίκαιο της έννομης τάξης τους (*lex fori*) συχνά χωρίς να μπαίνουν καν στη διαδικασία καθορισμού εφαρμοστέου ουσιαστικού δικαίου βάσει των κανόνων του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου.

boho

adj. socially unconventional, bohemian, **κοινωνικά αντισυμβατικός**, παλιότερα ο μποέμ. Είναι κυρίως στιλ σήμερα: «her thift store style is boho. (and/or) her stress on love and equality make her so boho.»

Ψάχνοντας την ανωτέρω λέξη, βρήκα και την αντίστροφη:

hobo

a **homeless bohemian**, «I'm not a vagrant... I'm a hobo. Big difference», δηλαδή τον (συνήθως περιπλανώμενο) άστεγο. Και μια ακόμα που την περιέχει:

hobosexual

Δηλαδή το άτομο που ξεκινά μια σχέση απλά και μόνο για να έχει κάπου να μείνει.

digital nomads

Ο όρος δημιουργήθηκε πριν ακόμα από την πανδημία, όταν η τεχνολογία άρχισε να επιτρέπει την εξ αποστάσεως εργασία για ορισμένες θέσεις απασχόλησης. Η τηλεργασία [teleworking (EN), télétravail (FR), Homeoffice (DE!)], παρόλο που στην αρχή προκάλεσε κάποια ανησυχία, είχε αρχίσει ήδη να εφαρμόζεται ευχαρίστως από τους συναδέλφους στη ΓΔΜ με βάση (και παρά τους) κάποιους περιορισμούς. Η πανδημία μας βρήκε έτσι προετοιμασμένους για τη νέα μορφή εργασίας η οποία και λειτούργησε ικανοποιητικά. Μάλιστα, σταδιακά ενθαρρύνθηκε και η τηλεργασία για λίγες μέρες από άλλη χώρα.

Βέβαια, για τους ψηφιακούς νομάδες δεν υπάρχει συνήθως περιορισμός ημερών για την εξ αποστάσεως εργασία ούτε απαίτηση να απασχολούνται σε σταθερό χώρο ή τόπο ή χώρα.

slow living

Το slow living είναι μια στάση ζωής με επίκεντρο τη βιωσιμότητα, μια συνειδητή επιλογή του να ασχολείται κανείς μόνο με τα ουσιώδη, να αφήνει πίσω του τους έντονους ρυθμούς της καθημερινότητας, ώστε να απολαμβάνει όσα ήδη έχει και όσα του προσφέρει ο κόσμος γύρω του.

Αλλωστε, οι ρυθμοί της ζωής είχαν αρχίσει να γίνονται εντατικοί και εξαντλητικοί και στην Ευρώπη ήδη από τη δεκαετία του 1990. Ο Μίλαν Κούντερα είχε γράψει το μυθιστόρημα *La Lenteur* το 1995.

quiet quitting

Quiet quitting refers to doing the minimum requirements of one's job and putting in no more time, effort, or enthusiasm than absolutely necessary. As such, it is something of a misnomer, since the worker doesn't actually leave their position and continues to collect a salary. <https://www.investopedia.com/what-is-quiet-quitting-6743910>

Νέα τάση, η οποία εμφανίστηκε μεν πριν από την πανδημία αλλά εντάθηκε στη συνέχεια, σύμφωνα με την οποία οι εργαζόμενοι κάνουν μονάχα αυτό που έχουν προσληφθεί να κάνουν, τις ώρες που έχουν προσληφθεί να το κάνουν και για τις οποίες αμείβονται νόμιμα. Παρόλο που ο όρος ενέχει το στοιχείο της παραίτησης, ο εργαζόμενος δεν παραιτείται ουσιαστικά από τη δουλειά του, αλλά κάνει το ελάχιστο δυνατό για να κρατήσει τη θέση του και να συνεχίσει να πληρώνεται.

Συνεχίζεται σε επόμενο τεύχος

Μεταφραστική πρακτική και διεπιστημονικές οπτικές:

Θερινό πρόγραμμα μετάφρασης (15-22/7/2022)

του Τμήματος Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας (ΤΑΓΦ),

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ)

Της Μαρίας Σιδηροπούλου

Η δημιουργία σημασίας και υπονοημάτων στον λόγο πάντα αποτελούσε επίκεντρο προσοχής στη μελέτη της γλώσσας. Στην αναζήτηση αυτή προστέθηκε σχετικά πρόσφατα η μεταφορά σημασίας διαπολιτισμικά, μέσω των μεταφραστικών σπουδών.

Το οξυμένο γλωσσικό αισθητήριο των μεταφραστών που χειρίζονται στην πράξη θέματα μεταφοράς σημασίας, αριστουργηματικά πολλές φορές, αλλά σε κάθε περίπτωση λειτουργικά, διευρύνει την αντίληψη περί του τι επιτελείται κατά τη μετάφραση και συχνά αποτελεί αντικείμενο μελέτης για εκπαιδευόμενους και μη. Κοινωνιολογικές και γνωσιακές προσεγγίσεις στη μελέτη της μετάφρασης και διερμηνείας δίνουν έναυσμα για αναζητήσεις που περιγράφουν τη λειτουργία του γλωσσικού αισθητηρίου των μεταφραστών, ενισχύοντας τη μεταφραστική δεινότητα σε εκπαιδευόμενους και τη θεωρητική παρατήρησή της. Με τη σύμπραξη, δε, της εικόνας και του πολυμορφικού κειμένου, πολλαπλασιάστηκαν οι περιοχές μελέτης, και οι σχεδιαστές μεταφραστικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων αναγκάζονται να προσανατολίσουν την προσοχή των εκπαιδευόμενων, επιλεκτικά, σε κάποιες μόνο περιοχές ενδιαφέροντος. Τα φοιτητικά ακροατήρια γοητεύονται από τη μελέτη της μεταφοράς σημασίας, διαγλωσσικά και διαπολιτισμικά, μέσω της μετάφρασης, και αναζητούν στη μετάφραση και τη διαπολιτισμική επικοινωνία επαγγελματική διέξοδο.

Σε αυτό το κλίμα, και με την ισχύ που έχει η δημιουργική σκέψη προπτυχιακών και μεταπτυχιακών, θεωρήσαμε αναγκαίο να παρουσιάσουμε μια συνοπτική εικόνα του φάσματος των μεταφραστικών περιοχών ενδιαφέροντος, καταδεικνύοντας (α) τη σχέση του πρακτικού ενδιαφέροντος για τη μετάφραση με κάποιες θεωρητικές προεκτάσεις που εγείρει αυτή και (β) την αμφίδρομη πορεία την οποία μπορούν ίσως να αναζητήσουν: από την πρακτική στην θεωρία, ή αντίστροφα, από το θεωρητικό ενδιαφέρον στην πρακτική.

Οι κοινωνιολογικά, κυρίως, προσεγγίσεις στη μεταφραστική πρακτική διαχωρίζουν πρακτικές ανά είδος λόγου, οπότε το θερινό πρόγραμμα φρόντισε να αντλήσει παραδείγματα πρακτικής από τη μετάφραση στον Τύπο, στη λογοτεχνία, στη διαφήμιση (π.χ. στον τουρισμό), στον τεχνικό και ακαδημαϊκό λόγο, στην οπτικοακουστική μεταφορά, στην οπτικοακουστική μεταφορά για άτομα με προβλήματα όρασης (ακουστική περιγραφή) ή ακοής (υπότιτλοι). Οι ειδικοί των περιοχών αυτών μπορούν να εξάρουν τη φαντασία και τον ενθουσιασμό για κάποιες ειδικές περιοχές ενδιαφέροντος —κι αυτός ήταν ένας από τους στόχους του θερινού προγράμματος.

Είναι κοινός τόπος ότι θεωρία και πρακτική είναι αλληλένδετες στις επιστήμες. Στον χώρο της μετάφρασης, η μεταφραστική πρακτική στηρίζει τη θεωρία, τροφοδοτώντας την με εμπειρικά μεταφραστικά δεδομένα και η θεωρία εξηγεί φαινόμενα που αναδεικνύει η πρακτική και επιτρέπει κάποια συμπεράσματα. Αυτή τη σύνδεση και τη δυναμική των δύο πόλων προσπάθησε να αναδείξει το πρώτο θερινό πρόγραμμα του Τμήματος Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας (ΤΑΓΦ) του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ), με πρωτοβουλία του MA *English Language, Linguistics and Translation*, ειδίκευση *Translation Studies and Interpreting*, και με την ευγενική συνδρομή συναδέλφων από πανεπιστήμια της Ελλάδας και της Μεγάλης Βρετανίας. Διήρκεσε οκτώ ημέρες, 15-22/7/2022, με καθημερινή 4ωρη απασχόληση και το παρακολούθησαν 41 εκπαιδευόμενοι/ες.

Τα θερινά προγράμματα δίνουν την ευκαιρία να αφοσιωθείς σε αντικείμενα ενδιαφέροντος σε περίοδο χαλαρή, μετά το πέρας εξετάσεων ή άλλων υποχρεώσεων, χωρίς την έγνοια της βαθμολόγησης για κάποιο πτυχίο, και να σχολιάσεις, σε διαλείμματα καφέ, διάφορες διεπιστημονικές περιοχές και θέματα. Η συνοπτική παρουσίαση ενός θερινού προγράμματος δίνει επίσης την ευκαιρία να προσεγγίσεις την οπτική των διοργανωτών, συμπληρώνοντας ίσως την ήδη υπάρχουσα οικεία αντίληψη του χώρου.

Το πρόγραμμα προσέφερε μια συνοπτική ματιά των χώρων των μεταφραστικών σπουδών που μπορεί να ενδιαφέρουν προπτυχιακούς, μεταπτυχιακούς, αποφοίτους, και το ευρύ κοινό: καταρχήν, προσέφερε επαφή με επαγγελματίες του χώρου της μεταφραστικής αγοράς (ιδιώτες και μεταφραστικές εταιρείες), της Ευρωπαϊκή Επιτροπή και κατόπιν προχώρησε σε περιγραφή των διεπιστημονικών περιοχών στις οποίες εμπλέκεται ο μεταφρασμένος λόγος (τεχνικά κείμενα, δημοσιογραφικός λόγος, ποίηση, μυθιστόρημα, θέατρο, διαφήμιση, τουρισμός, ιατρικός λόγος).

Πραγματοποιήθηκε στο κεντρικό κτήριο του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ), δια ζώσης στο μεγαλύτερο μέρος του (5 ημέρες) και μόνο 3 ημέρες έγιναν διαδικτυακά (Σάββατο, Κυριακή και μια ακόμη ημέρα κατά την οποία παρουσίασαν οι συνάδελφοι των οποίων ο τόπος διαμονής ήταν εκτός Αθηνών). Το πρόγραμμα χαιρέτησε ο κ. κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής, ΕΚΠΑ, καθηγητής κ. **Αχιλλέας Χαλδαιάκης**, προσφέροντας και το αμφιθέατρο της νέας Βιβλιοθήκης της Φιλοσοφικής Σχολής για δύο από τις δια ζώσης ημέρες του προγράμματος, και η διευθύντρια (2020-2022) του MA *English Language, Linguistics and Translation*, καθηγήτρια κ. Μαρία Σιδηροπούλου.

Την έναρξη, στις 15/7, έκαναν (α) η παρουσίαση του **Χρήστου Κανελλόπουλου**, όπου παρουσιάστηκαν θέματα σύνδεσης με την αγορά, και (β) το τρίωρο σεμινάριο του μεταφραστή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, κ. **Λεωνίδα Κουρμαδά**, όπου αναπτύχθηκαν θέματα ενωσιακής και νομοτεχνικής ορολογίας, συντακτικές δυσκολίες, συμβάσεις ενωσιακών κειμένων, μεταφραστικά εργαλεία κ.τ.λ.

Το Σάββατο και την Κυριακή (16-17/7) παρουσίασαν διαδικτυακά οι εταιρίες **EL-TRANSLATIONS** και **Interpretit**, αναλύοντας πλευρές της μεταφραστικής εμπειρίας στο γραφείο και ιδιωτικά. Το ακροατήριο είχε την ευκαιρία να παρακολουθήσει απόφοιτους/-ες του ΕΚΠΑ και του Ιονίου Πανεπιστημίου επί το έργο: ανέδειξαν τις δεξιότητες που χρειάζεται η δραστηριότητα και ενημέρωσαν για ευκαιρίες απασχόλησης.

Η 4η ημέρα (18/7) ήταν αφιερωμένη στη μετάφραση στον τουρισμό. Παρουσίασαν η αναπληρώτρια καθηγήτρια του Πανεπιστημίου του Birmingham, δρ. **Σοφία Μαλαματίδου** (της οποίας ιδέα ήταν το θερινό πρόγραμμα –και την ευχαριστούμε γι' αυτό!) και η διευθύντρια Έρευνας του Υπουργείου Τουρισμού, δρ. **Σταυρούλα Κεφάλα**, αναλύοντας γλωσσικά φαινόμενα στον μεταφρασμένο τουριστικό λόγο που βελτιώνουν την επικοινωνιακή ισχύ του μηνύματος. Ανέπτυξαν βασικές έννοιες στην επικοινωνία του τουρισμού και πώς διαφέρουν διαπολιτισμικά κάποια χαρακτηριστικά του λόγου, ενώ ενέπλεξαν το κοινό στην επίλυση θεμάτων μεταφραστικής πρακτικής.

Η 5η ημέρα (19/7) ήταν αφιερωμένη στη μετάφραση λογοτεχνικού λόγου: ποίησης (από τον επίκουρο καθηγητή του Ιονίου Πανεπιστημίου, δρ. **Πασχάλη Νικολάου**), και μυθιστορήματος (από την επίκουρη καθηγήτρια του ΤΑΓΦ του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, δρ. **Βασιλική Μήσιου**). Θέματα που απασχόλησαν ήταν ο χειρισμός της δημιουργικότητας που ενέχει ο λογοτεχνικός λόγος, η ενδογλωσσική μετάφραση στην περίπτωση των αναμεταφράσεων, η σημασία του συνοδευτικού υλικού και του πολιτισμικού περιβάλλοντος, ενώ σχολιάστηκαν μεταφραστικές αποδόσεις αποσπασμάτων του ακροατηρίου.

Την 6η ημέρα (20/7), η δρ. **Διαμαντούλα Κόρδα** (ΕΕΠ, ΤΑΓΦ, ΕΚΠΑ) ολοκλήρωσε τον κύκλο των παρουσιάσεων της λογοτεχνικής μετάφρασης αναλύοντας τρόπους απόδοσης της πρόθεσης του λογοτεχνικού συγγραφέα. Το σεμινάριο ανέλυσε πρωτότυπα κείμενα προς μετάφραση, από άποψη υφολογική, χρησιμοποιώντας φωνολογικά, μορφολογικά, σημασιολογικά και πραγματολογικά κριτήρια και ανέλυσε πώς μπορούν να μεταφερθούν τα χαρακτηριστικά αυτά στη γλώσσα υποδοχής. Όπως πάντα στις

διοργανώσεις, δεν έλειψαν και τα απρόοπτα: η πυρκαγιά στη Διώνη της Αττικής την προηγούμενη και ο αποκλεισμός των οδικών αρτηριών δεν επέτρεψαν στην ομιλήτρια να προσέλθει στο χώρο των σεμιναρίων, οπότε το σεμινάριο δόθηκε διαδικτυακά μετά το πέρας του θερινού προγράμματος, στις 23/7 (Σάββατο πρωί), και το παρακολούθησαν όλοι/-ες οι εκπαιδευόμενοι/-ες. Το κενό στη διοργάνωση της 6^{ης} ημέρας το εκμεταλλεύτηκε το επόμενο σεμινάριο δίνοντας άνεση χρόνου σε δύο παρουσιάσεις μεταπτυχιακών αποφοίτων, οι οποίες αρχικά είχαν σχεδιαστεί συνοπτικά.

Στη θεωρητική οπτική (που άρχισε με τη θεματολογία του τουρισμού και της λογοτεχνικής μετάφρασης στο θερινό πρόγραμμα) επικεντρώθηκε η καθηγήτρια δρ. **Μαρία Σιδηροπούλου**, αναλύοντας στην ερευνητική μεθοδολογία της μεταφρασεολογικής έρευνας, ενώ δύο εφαρμογές της μεθοδολογίας στην έρευνα έδειξαν, με 20λεπτες παρουσιάσεις, δύο απόφοιτοι του *MA English Language, Linguistics and Translation*, ειδίκευση *Translation Studies and Interpreting*, οι οποίοι παρακολουθούσαν το θερινό πρόγραμμα, και των οποίων το έργο είχε προηγουμένως δημοσιευτεί σε διεθνές περιοδικό/τόμο¹, αντίστοιχα, η κ. **Ειρήνη Σταμούλη** (2018-2020) και ο κ. **Αθανάσιος Βασιλειάδης** (2020-2022).

Την 7η ημέρα (21/7), η επίκουρη καθηγήτρια δρ. **Αννα Χατζηδάκη** (ΤΑΓΦ, ΕΚΠΑ) ανέλυσε θέματα ψυχολογολογικής προσέγγισης στη μετάφραση, ενώ η επίκουρη καθηγήτρια δρ. **Λουίζα Δεσύλλα** (ΤΑΓΦ, ΑΠΘ) εστίασε σε πραγματολογικά φαινόμενα, στην οπτικοακουστική μετάφραση, όπως τα χειρίζεται η πειραματική έρευνα. Για λόγους ανωτέρας βίας, η κ. Δεσύλλα δεν μπόρεσε να παρευρεθεί και το υλικό της παρουσίασε η κ. Σιδηροπούλου, επίσης μετά το πέρας του θερινού προγράμματος (στις 23/7).

Η κ. Χατζηδάκη ανέλυσε πειραματικές μεθοδολογίες που διερευνούν γνωσιακές όψεις της μεταφραστικής συμπεριφοράς και έδειξε πώς μπορούν να ελεγχθούν κάποιες θεωρίες με ενδιαφέροντες τρόπους. Ομοίως, η κ. Δεσύλλα ενημέρωσε το ακροατήριο σχετικά με ερευνητικές μεθόδους πραγματολογικών όψεων του οπτικοακουστικού μηνύματος με έμφαση στην πρόσληψη φαινομένων από αγγλικά και ελληνικά ακροατήρια. Επικεντρώθηκε σε σχετικά μεθοδολογικά εργαλεία, στη θεωρητική όψη κάποιων μεταβλητών, στον σχεδιασμό ερωτηματολογίων κ.τ.λ.

Την 8η ημέρα (22/7), η δρ. **Εμμανουέλα Πατηνωτάκη** (University College London, SELCS) ασχολήθηκε με θέματα προσβασιμότητας στην οπτικοακουστική μετάφραση, παρουσιάζοντας παραμέτρους των υπηρεσιών προσβασιμότητας. Το σεμινάριο επίσης ανέλυσε θέματα επικουρικής τεχνολογίας και προσέφερε παραδείγματα διεπιστημονικών προσεγγίσεων στην έρευνα της προσβασιμότητας, συμπεριλαμβανομένου του INCLUDE.

Ακολούθησε η δρ. **Ευφροσύνη Φράγκου** (ΕΕΠ, ΤΑΓΦ, ΕΚΠΑ) με ιατρική διερμηνεία για θέματα ψυχικής υγείας, αναλύοντας πώς μπορούν να συνεισφέρουν οι μεταφραστές/-άστριες κατά τη συνάντηση με τον/την ειδικό. Το σεμινάριο είδε τον διερμηνέα ως συν-δημιουργό του θεραπευτικού κλίματος που απαιτείται.

Οπτικές που αναφέρθηκαν ακροθιγώς στην πυκνή ροή πληροφορίας που προσέφερε το θερινό πρόγραμμα ήταν η εκπαιδευτική όψη της διαγλωσσικής πρακτικής (η χρησιμότητα της διαγλωσσικής πρακτικής σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα πέραν του μεταφραστικού, π.χ. στη διδασκαλία της γλώσσας και στην ανάπτυξη της διαγλωσσικής επάρκειας), η διερμηνεία σε χώρους πέραν του ιατρικού, π.χ. διερμηνεία σε δημόσιες υπηρεσίες κ.τ.λ.

Το θερινό πρόγραμμα έκανε απτό (και αντιληπτό, ελπίζουμε) το σύνθετο διεπιστημονικό πλέγμα πρακτικής και ερευνητικής δράσης που προσφέρει ο χώρος της μετάφρασης. Η ιστοσελίδα του θερινού προγράμματος <https://conferences.uoa.gr/event/37/> δημιουργήθηκε από το ΕΚΠΑ, και παρουσιάζει διαφάνειες που

¹ Eirini Stamouli, 2020. Who's afraid of aggression: Gender and impoliteness through translation. *Translation and Translanguaging in Multilingual Contexts* 6(1), 9–25.

Vasileiadis, Athanasios, 2022. Translating Destiny in Greek versions of Macbeth. In Maria Sidiropoulou and Tatiana Borisova (eds), *Multilingual Routes in Translation*, 167-181. Singapore: Springer.

χρησιμοποιήθηκαν στα σεμινάρια και την ανώνυμη αξιολόγηση των συμμετεχόντων/ -ουσών, στιγμιότυπα από την εκδήλωση.

Η Συντονιστική Επιτροπή του ΜΑ θα ήθελε να ευχαριστήσει θερμά τους/τις επαγγελματίες του χώρου και τους/τις καθηγητές/-ήτριες, που προσέφεραν αφιλοκερδώς στη διοργάνωση αυτή. Είναι σχεδόν σίγουρο ότι ο κόπος θα αποδώσει. Σε ένα ακροατήριο με συνθετικές ικανότητες και δημιουργική σκέψη, ό,τι σπείρεις ανθίζει πάραυτα. Δεν έχουμε παρά να περιμένουμε λίγο και θα το δούμε...

Μικρά ορολογικά

του Δημήτρη Χαρβάτη

περί οστράκων

Έχουμε και οστρακόδερμα, και οστρακοειδή, και μαλακόστρακα, και πρέπει με κάποιον τρόπο να βρούμε αν υπάρχει διαφορά μεταξύ τους. Για αρχή, τι ξέρουμε σίγουρα: τα **μαλακόστρακα** (αστακοί, γαρίδες, καβούρια κ.λπ.) ανήκουν στα **καρκινοειδή** που ανήκουν στα **αρθρόποδα**. Τα **δίθυρα** (στρείδια, μύδια κ.λπ.) και τα **γαστερόποδα** (σαλιγκάρια, γυμνοσάλιαγκες) ανήκουν στα **μαλάκια**, μαζί με άλλα ζώα που δεν έχουν όστρακο (χταπόδια, καλαμάρια, σουπιές).

Με τα οστρακοειδή και τα οστρακόδερμα, όμως, η κατάσταση είναι πιο μπερδεμένη. Σύμφωνα με τα λεξικά μας (το Χρηστικό και το ΛΝΕΓ, τουλάχιστον), είναι συνώνυμα και περιλαμβάνουν όλα τα υδρόβια ασπόνδυλα με όστρακο. Στο διαδίκτυο πάλι επικρατεί απόλυτο μπλέξιμο: άλλοι τα χρησιμοποιούν ως συνώνυμα, άλλοι αποκαλούν «οστρακόδερμα» τα καρκινοειδή και «οστρακοειδή» τα μαλάκια, ενώ άλλοι διαφωνούν και με τους δύο, λέγοντας «οστρακόδερμα» τα καρκινοειδή και «οστρακοειδή» όλα μαζί τα θαλασσινά με κέλυφος. Σημειωτέον ότι ο Αριστοτέλης δεν ήξερε τα οστρακοειδή, αλλά αποκαλούσε «οστρακόδερμα» τα μαλάκια και τα γαστερόποδα με κέλυφος.

Στις σελίδες gov.gr φαίνεται μάλλον να αποφεύγουν το «οστρακόδερμα» και να θεωρούν ότι οστρακοειδή είναι μόνο τα μαλάκια με κέλυφος. Στη wikipedia υπάρχει ένας κατάλογος ελληνικών αλιευμάτων σύμφωνα με τον οποίο τα οστρακόδερμα περιλαμβάνουν καρκινοειδή, δίθυρα, εχινόδερμα και γαστερόποδα μαζί.

Παρόμοιο μπλέξιμο φαίνεται ότι υπάρχει και στα αγγλικά αφού, όπως λέει κι η wikipedia, *The term "shellfish" is used both broadly and specifically. In common parlance it can refer to anything from clams and oysters to lobster and shrimp. For regulatory purposes it is often narrowly defined as filter-feeding molluscs such as clams, mussels, and oysters to the exclusion of crustaceans and all else.*

(Παρένθεση: εκτός απ' όλα τα άλλα, υπάρχει και το αγγλικό/λατινικό *ostracoderm* το οποίο όμως αναφέρεται σε ταξινομική ομάδα ψαριών που έχει εξαφανιστεί).

Η δική μου άποψη, μετά από την έρευνα αυτή, συνοψίζεται στα εξής:

οστρακόδερμα (*shellfish* με τη στενή έννοια): οστρακοφόρα μαλάκια (δίθυρα, γαστερόποδα κ.λπ.) και ενδεχομένως και εχινόδερμα.

οστρακοειδή (*shellfish* με την ευρεία έννοια): όλα τα παραπάνω, συν τα καρκινοειδή.

Κάθε είδους -ίδες

Would you like to play a game? Θα λέμε ένα ουσιαστικό σε -ίδες και θα προσπαθούμε να μαντέψουμε αν είναι αρσενικό ή θηλυκό. Ξεκινάμε:

οι ανθρωπίδες	ζωολογία	ο ανθρωπίδης
οι ελαφίδες	ζωολογία	ο ελαφίδης
οι λανθανίδες	χημεία	η λανθανίδα
οι Λεοντίδες	αστρονομία	ο Λεοντίδης (κι ας είναι το διαδίκτυο γεμάτο με «τις Λεοντίδες»)
οι λαχανίδες	βοτανική	η λαχανίδα
οι σουλφοναμίδες	φαρμακολογία*	η σουλφοναμίδη
οι γλυκοσίδες	φαρμακολογία**	η γλυκοσίδα (αλλά θα βρείτε και «ο γλυκοσίδης», «η γλυκοσίδα»...)

* και μόνο στη φαρμακολογία – οι χημικοί, που δεν μιλιούνται με τους φαρμακοποιούς, τα λένε «σουλφοναμίδια».

** και μόνο στη φαρμακολογία – αλλού «γλυκοσίδα», «γλυκοζίδα», «γλυκοζίτες»...

***

αργίλιο κι αλουμίνιο

Το χημικό στοιχείο λέγεται ανέκαθεν *αργίλιο* – κι έτσι, όταν αναφερόμαστε σε ουσίες, ενώσεις, μεταλλεύματα και άλλα παρόμοια, θα πρέπει να χρησιμοποιούμε αυτόν τον όρο (και τα παράγωγά του: *αργιλούχο*, *αργιλικό* κ.λπ.). *Αλουμίνιο*, αντιθέτως, είναι το δομικό υλικό – θα το πούμε έτσι όταν αναφερόμαστε σε κάτι που μπορούμε να πιάσουμε με τα χέρια μας.

***

pentacosaf fluorotridecanoic acid

Όσο τρομακτικό κι αν ακούγεται, αυτό το οξύ δεν περιέχει πεντακόσια φθόρια: αυτό το *pentacosa-*, στην αγγλική ονοματολογία, σημαίνει *five-and-twenty*, *fünfundzwanzig* που θα έλεγαν οι γείτονες. Εξάλλου, αν ξεπεράσουμε το αρχικό σοκ και κοιτάξουμε λίγο παρακάτω, θα δούμε ότι πρόκειται για δεκατριάνιο (το *-trideca-* σημαίνει, αντιστοίχως, δεκατρία και όχι τρεις φορές το δέκα) και δεν θα ήταν ποτέ δυνατόν να συνδεθούν πεντακόσια άτομα φθορίου σε δεκατρείς άνθρακες.

Πρόκειται λοιπόν για το εικοσιπενταφθοροδεκατριανιοϊκό οξύ· αντίστοιχα *docosa-* θα σήμαινε είκοσι δύο, *tetracosa-* θα σήμαινε είκοσι τέσσερα κ.ο.κ.

This is...

του Τάσσου Αγγελίδη

Έτσι πρωτομάθαμε αγγλικά οι παλιότεροι, *this is a pencil, this is a blackboard, this is a sponge...*

Σήμερα όμως στα έγγραφα μας η εν λόγω έκφραση χρησιμοποιείται κατά κόρον, όταν αναφέρεται σε παραπάνω εδάφια. Στα αγγλικά, προφανώς, αυτή η αόριστη χρήση είναι συνήθης και δεν ξενίζει.

Στα ελληνικά όμως απαιτείται πιο ακριβής αναφορά, χρειαζόμαστε πιο συγκεκριμένο υποκείμενο.

Γι' αυτό πρέπει κάθε φορά να ψάχνουμε ποιο είναι αυτό το «αυτό» που υπονοείται παραπάνω.

Εναλλακτικά μπορεί να χρησιμοποιηθεί η έκφραση: Πρόκειται για ...

Πρόκειται για πρωτοβουλία, στρατηγική, ενέργεια, μέτρο, κατάσταση, πρόταση, για κάτι άλλο;

This reflects the fact ...

This should build on the ...

This should be done by ...

This will also facilitate assessment and verification by competent bodies when such intermediate products are sold to EU Ecolabel license holders.

(Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για μια ολόκληρη παράγραφο παραπάνω όπου παρατίθεται το περί τίνος πρόκειται, τι είναι αυτό το αυτό, και πρέπει να αποδοθεί με μια λέξη που να τη συμπυκνώνει και να την εκφράζει κατά το δυνατόν απόλυτα).

This is a minimum of an ...

This applies in particular to the confidentiality and security of such data

Η μέριμνα αυτή αφορά ιδίως την εμπιστευτικότητα και την ασφάλεια της επεξεργασίας των εν λόγω δεδομένων.

This is also in line ...

This means ...

This will identify...

This includes the qualifications ...

Καμιά φορά πρόκειται και για το εν λόγω θέμα:

this EU regime ... το εν λόγω καθεστώς της ΕΕ

Στην περίπτωση: *This is valid for* δεν έχουμε άλλο περιθώριο, είναι: Αυτό ισχύει για ...

Η έκφραση «that is», βέβαια, εκφράζει ένα εντελώς άλλο σημαινόμενο, που θα αναλύσουμε κάποια άλλη στιγμή.

Θέματα ορολογίας

της Ομάδας Ορολογίας του Τμήματος Ελληνικής Γλώσσας

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ-ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2022

Α. Θέματα ορολογίας

IATE

EN

EL

[885882](#)

WTO Ministerial Conference

Υπουργική Συνδιάσκεψη του ΠΟΕ

Σε συνεννόηση με τους και τις συναδέλφους του Συμβουλίου και του Κοινοβουλίου, η παραπάνω ονομασία αποδίδεται ως «Υπουργική Συνδιάσκεψη του ΠΟΕ», όπως εμφανίζεται και στη σχετική καταχώριση στην IATE. Ωστόσο, χρειάζεται προσοχή, καθώς σε αρκετά κείμενα έχει αποδοθεί λανθασμένα ως «Υπουργική Διάσκεψη του ΠΟΕ». Ευχαριστούμε τη συνάδελφο Αθηνά Βλάχου για την επισήμανση.

[1899589](#)

joint control

από κοινού έλεγχος

[3582448](#)

common control

κοινός έλεγχος

Οι παραπάνω όροι προέρχονται από το θεματικό πεδίο της λογιστικής διαχείρισης επιχειρήσεων. Πολύ συχνά συγχέονται, καθώς λανθασμένα μεταφράζονται αμφότεροι «κοινός έλεγχος». Ωστόσο, υφίσταται νοηματικός διαχωρισμός μεταξύ των δύο όρων. Ο όρος *joint control* χρησιμοποιείται όταν δύο ή περισσότερες επιχειρήσεις ασκούν από κοινού έλεγχο σε μία επιχείρηση, ενώ ο όρος *common control* όταν δύο ή περισσότερες επιχειρήσεις υφίστανται κοινό έλεγχο από μία επιχείρηση ή περισσότερες. Για τον λόγο αυτό, στον [κανονισμό 1126/2008](#), ο οποίος είναι ο βασικός κανονισμός για τα Διεθνή Λογιστικά Πρότυπα, οι δύο όροι διαφοροποιούνται με την απόδοση του *joint control* ως «από κοινού έλεγχος» και του *common control* ως «κοινός έλεγχος» (σε ένα σημείο αναφέρεται ως «κοινός ή από κοινού έλεγχος», προφανώς για να καλυφθεί το πρόβλημα της σύγχυσης). Οι παραπάνω αποδόσεις τυποποιήθηκαν επίσης στην τελευταία 67η συνεδρίαση της ΟΤΟ (βλ. παρακάτω).

(cat/an)ion exchange

(κατ/αν)ιοντοανταλλαγή ή

(cat/an)ion exchanger

(κατ/αν)ιοντοανταλλακτικός/-ή/-ό

(κατ/αν)ιοντοανταλλάκτης

Ο όρος *cation exchanger* στη Euramis αποδίδεται κυρίως ως «κατιονανταλλάκτης», στη δε IATE είχε καταχωριστεί ως «εναλλάκτης κατιόντων». Ο όρος αφορά αδιάλυτα στερεά, τα οποία έχουν τη δυνατότητα να ανταλλάσσουν το κατιόν τους (θετικό ιόν) με κάποιο κατιόν που περιέχεται σε ιοντικό διάλυμα που τα περιβάλλει, μεταβάλλοντας έτσι τη σύσταση και συγχρόνως ορισμένα φυσικά ή/και χημικά χαρακτηριστικά του εν λόγω διαλύματος (π.χ. σκληρότητα, αν το διάλυμα είναι νερό κοινής χρήσης). Η ανωτέρω απόδοση έχει ωστόσο κάποια προβλήματα:

- 1) Δεδομένου ότι η λέξη «εναλλαγή» μπορεί και να σημαίνει και «(αέναη) παλινδρομική ανταλλαγή», η επιλογή της εδώ είναι ατυχής, καθώς οδηγεί σε εσφαλμένους συνειρμούς. Η χημική διαδικασία είναι ανταλλαγή, και όχι εναλλαγή, ιόντων, καθώς πραγματοποιείται με τις αντιδράσεις διπλής αντικατάστασης και σε κάθε περίπτωση δεν είναι αμφίδρομη.
- 2) Η επιλογή μονολεκτικής απόδοσης είναι η πλέον ενδεδειγμένη. Εντούτοις, είναι γνωστό ότι κατά τη σύμπλεξη ουσιαστικών σε σύνθετες λέξεις, το αρχικώς αναφερόμενο ουσιαστικό οφείλει να μπαίνει σε γενική πτώση (π.χ. ποδόσφαιρο και όχι πούσφαιρο).

Για τους λόγους αυτούς, προτείνονται οι παραπάνω αποδόσεις, με βάση τις οποίες τροποποιήθηκαν τα σχετικά δελτία στην IATE. Ευχαριστούμε τον συνάδελφο Μιλτιάδη Αργυρόπουλο για την επισήμανση του ζητήματος και τις αναλυτικές εξηγήσεις.

[3629411](#)
[910598](#)

(industrial) design

(βιομηχανικό) σχέδιο και/ή υπόδειγμα

Ο παραπάνω όρος προέρχεται από το θεματικό πεδίο της πνευματικής και βιομηχανικής ιδιοκτησίας. Πρόκειται για την εξωτερικά ορατή εικόνα του συνόλου ή μέρους ενός βιομηχανικού ή βιοτεχνικού προϊόντος, η οποία προκύπτει από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που έχει (π.χ. η γραμμή, το σχήμα, το χρώμα κλπ). Η απόδοση αυτή έχει χρησιμοποιηθεί τόσο στην ενωσιακή νομοθεσία (π.χ. κανονισμός αριθ. 6/2002, οδηγία 98/71/EK και υπό μετάφραση προτάσεις για τις τροποποιητικές πράξεις αυτών) όσο και στην ελληνική νομοθεσία (π.χ. [Κύρωση του Διακανονισμού του Λοκάρνο για τη διεθνή ταξινόμηση των βιομηχανικών σχεδίων και υποδειγμάτων](#)). Κατά πάσα πιθανότητα, πρόκειται για μετάφραση του γαλλικού όρου *dessin ou modèle*. Συνεπώς, αν και εκφραστικά δημιουργεί δυσκολίες, αυτή είναι η απόδοση που καλούμαστε να χρησιμοποιούμε στα ενωσιακά έγγραφα για τον όρο αυτό.

[1870389](#)

Γένος ψαριού sp

Γένος ψαριού spp (π.χ. *Solea spp*)

Ονομασία ψαριού στον ενικό

Ονομασία ψαριού στον πληθυντικό (π.χ. Γλώσσες)

Ο χαρακτηρισμός sp σε μια ονομασία ψαριού διαφέρει από τον χαρακτηρισμό spp. Ο πρώτος υποδηλώνει ότι πρόκειται για είδος το οποίο όμως δεν μπορούμε ή δεν θέλουμε να περιγράψουμε. Ο δεύτερος χαρακτηρισμός, spp σημαίνει species και υποδηλώνει περισσότερα του ενός είδη του γένους. Για παράδειγμα, η ονομασία *Solea spp.* στα ελληνικά αποδίδεται στον πληθυντικό, ως Γλώσσες, το οποίο σημαίνει διάφορα είδη γλώσσας. Το ίδιο ισχύει για όλα τα είδη, π.χ. «*Canis sp.*» σημαίνει ένα μη προσδιορισμένο είδος του γένους «*Canis*», ενώ «*Canis spp.*» σημαίνει «δύο ή περισσότερα είδη του γένους *Canis*». Σημειωτέον ότι το γένος γράφεται με πλάγια γράμματα ενώ οι χαρακτηρισμοί sp και spp όχι.

Πηγές (μεταξύ άλλων): [Wikipedia > Binomial nomenclature](#) και [Merriam Websters > spp](#)

[1240983](#)

[1205523](#)

[1385713](#)

pigment

dye

colourant

πιγμέντο

βαφή/χρώμα

χρωστική

Στη βιομηχανία χρωμάτων τα πιγμέντα (pigments) διαφέρουν από τις βαφές / τα χρώματα (dyes). Οι βαφές / τα χρώματα (dyes) είναι χρωστικές, διαλυτές στο νερό ή σε οργανικούς διαλύτες και βάφουν τα υποστρώματα διαποτίζοντάς τα. Τα πιγμέντα είναι αδιάλυτα σωματίδια σε διασπορά, που παραμένουν στις επιφάνειες καθώς το μέσο διασποράς προσκολλάται, εν συνεχεία στεγνώνει και εξατμίζεται. Ο όρος χρωστικές χρησιμοποιείται συνήθως για ουσίες φυτικής προέλευσης.

B. Δελτία ΟΤΟ

Στην **67η συνεδρίαση της ΟΤΟ**, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 13 Οκτωβρίου, τυποποιήθηκαν οι παρακάτω όροι. Περισσότερες λεπτομέρειες μπορείτε να βρείτε στα [πρακτικά της συνεδρίασης](#) και στα σχετικά δελτία στη [βικομάδα της ΟΤΟ](#). Σύμφωνα με τις παρακάτω αποφάσεις έχουν ενημερωθεί τα αντίστοιχα δελτία στην ΙΑΤΕ (βλ. ορολογική συλλογή [EU-EL-OTO terms](#)).

Τέλος, εγκρίθηκε η **εκκαθάριση των αποφάσεων της ΟΤΟ από την περίοδο 2009-2022**. Υστερα από πρωτοβουλία της συντονιστικής ομάδας της ΟΤΟ και με την πολύτιμη βοήθεια των επιχειρησιακών ομάδων των μονάδων σε Βρυξέλλες και Λουξεμβούργο, εξετάστηκαν πάνω από 500 αποφάσεις υπό το πρίσμα των κριτηρίων που έχουν πλέον συμφωνηθεί σχετικά με τους όρους που χρειάζεται να τυποποιούνται, αλλά και από την προνομιακή σκοπιά των χρόνων που έχουν περάσει και κατά τους οποίους άλλοι όροι καθιερώθηκαν και άλλοι δεν ενσωματώθηκαν στην πρακτική. Περισσότερες λεπτομέρειες μπορείτε να βρείτε στο δελτίο [2022-029 Εκκαθάριση αποφάσεων ΟΤΟ](#).

EN	EL
strategic foresight report / foresight report	έκθεση στρατηγικής ανάλυσης προοπτικών / έκθεση προοπτικών
joint control	από κοινού έλεγχος
common control	κοινός έλεγχος
macrofinancial assistance / MFA	μακροοικονομική χρηματοδοτική συνδρομή / ΜΧΣ
air cargo or mail carrier operating into the Union from a third country airport / ACC3	μεταφορέας αεροπορικού φορτίου ή αεροπορικού ταχυδρομείου που εκτελεί μεταφορές με προορισμό την Ένωση από αερολιμένα τρίτης χώρας / ACC3
oceanic whitetip shark	ωκεάνιος λευκοπτέρυγος καρχαρίας / μακρόπτερος καρχαρίνος
aggregator / energy aggregator / independent aggregator	φορέας σωρευτικής εκπροσώπησης / φορέας σωρευτικής εκπροσώπησης ενέργειας / ανεξάρτητος φορέας σωρευτικής εκπροσώπησης
aggregation	σωρευτική εκπροσώπηση
post COVID-19 condition / post-COVID condition	μετα-COVID πάθηση
commercial vehicle	εμπορικό όχημα
gold-plating	κανονιστικός υπερθεματισμός
EU Integrated Political Crisis Response arrangements	ολοκληρωμένες ρυθμίσεις της ΕΕ για την πολιτική αντιμετώπιση κρίσεων
tank-to-wheel	από τη δεξαμενή καυσίμου έως τους τροχούς
well-to-wheels	από την πηγή έως τους τροχούς
well-to-tank	από την πηγή έως τη δεξαμενή καυσίμου
tank-to-wake	από τη δεξαμενή καυσίμου έως τα απόνερα
well-to-wake	από την πηγή έως τα απόνερα
loan facility	δανειακή διευκόλυνση

